

Best Practice

Oppsummering og inspirasjon fra Arbeidspakke 3 i prosjektet Rekreativt Ruter

Innhold

1	Innledning.....	4
1.1	Arbeidspakke 3 og Best Practice	5
2	Kartlegging og komplettering av ledssystemet.....	6
2.1	Hva inngår i Rekreative Ruters stinettverk?	7
3	Felles kvalitetssystem	9
3.1	Rekreative Ruters kvalitetssystem	9
3.2	Eksempler på ulike landenes arbeid med skilting og merking	14
3.2.1	Danmark: Naturstyrelsens skiltehandbog og Designguiden	14
3.2.2	Arbeidet med Merkehandboka - Samarbeid for en felles standard for merking, skilting og gradering i Norge	Feil! Bokmerke er ikke definert.
3.2.3	Sverige: Värmlandsleden og Skåneleden	16
3.3	Eksempler på organisering av vedlikehold	18
3.3.1	Asker - Det lokale turlaget tar ansvar for vedlikehold.....	18
3.3.2	Rygge - Kyststi som arbeidstiltak – to fluer i ett smekk!	19
3.3.3	Nordjylland – Små naturområder – stor aktivitet!	20
3.3.4	Interaktivt verktøy for melding av feil på rutene	18
4	Utvikling av kvalitetsstrekninger	23
4.1	Rekreative Ruters kvalitetsstrekninger	24
4.2	Eksempler på kvalitetsstrekninger	27
4.2.1	Fra interregionalt til interkontinentalt samarbeid – steinstien i Vestby.....	28
5	Behovstilpassede strekninger.....	30
5.1	Eksempler på behovstilpassede strekninger	31
5.1.1	Synergier med Tilgjengelig Friluftsliv.....	31
5.1.2	Behovstilpasning ved store Økssø på Nordjylland	33
5.2	Nyttige nettsted og informasjon om behovstilpasning	34
6	Bæredyktig persontransport	35
6.1.1	Natur- og kulturopplevelser uten bil i Skåne.....	36
6.1.2	Oslofjorden er tilgjengelig med kollektivtransport – Kystleden viser vei	37
6.1.3	Med sykkel på tog i Danmark – DSB har skjønnet det!	38
7	Avslutning.....	39
8	Kilder til informasjon og inspirasjon.....	40
	Nyttige nettsteder	40
	Inspirasjon fra studieturene:	40

Leverandører	40
Støttelitteratur for Rekreative Ruters kvalitetssystem	41
9 Vedlegg	42

1 Innledning

Kære Læser!

Det, du sidder med nu, er et af flere resultater af projekt Rekreative Ruter. Projektet forener mere end 50 partnere i Danmark, Norge og Sverige i en indsats for at få flere til at benytte de rekreative ruter i projektområdet. En øget aktivitet på ruter og stier vil både være gavnligt for folkesundheden, og skabe et bedre grundlag for service langs ruterne.

Arbejdet med at tiltrække flere brugere til vores ruter og stier fokuserer på at øge ruterne tilgængelighed og kvalitet. Metoderne til dette er mange, og meget forskellige i de deltagende regioner i projektet. I partnerskabet har vi derfor haft anledning til at lære meget af hinanden, og fundet inspiration i de gode eksempler vi har set. Vi vil gerne fastholde og sikre noget af al denne gode viden, og dele den med andre som arbejder med planlægning, udvikling og drift af stier og ruter.

Vi har derfor sammensat dette Best Practice kompendium, som både rapporterer på resultater fra projektet, og formidler gode eksempler på løsninger og metoder. Vi har indsat masser af links til ideer, materiale og kontaklinformationer, så du som læser har mulighed for at finde yderligere information, hvis du finder et eksempel på Best Practice som du vil vide mere om.

God fornøjelse med Best Practice kompendiet, og god tur ud på de Rekreative Ruter!

Venlig hilsen

Mette Arleth, Projektleder for Rekreative Ruter

1.1 Arbeidspakke 3 og Best Practice

Prosjektet Rekreative Ruter har vært delt opp i ulike arbeidsområder, eller arbeidspakker. Oppgavene i Arbeidspakke 3, forkortet til AP3, knytter seg til kvalitetssikring og komplettering av stisystemet, eller ledssystemet. Kjært barn har mange navn, så også når man jobber på tvers av land og språk. Begrepe stier, led, ruter og turveier kan gå om hverandre – men alle sammen utgjør de det nettverket som danner våre “rekreative ruter”.

Man kan si at et ledssystem er de vandrestier og sykkelstier som til sammen utgjør friluftslivets infrastruktur. Et overordnet mål for prosjektet Rekreative Ruter har vært å få flere ut på vandre- og sykkelstur, og at de skal ha spennende opplevelser på turen! For at et småskala næringsliv skal kunne betjene vandrere og syklist, og nyte økonomisk vekst av dette, er det avgjørende at dette friluftslivets infrastruktur holder en tilfredsstillende kvalitet. Likeså er næringslivet avhengig av at kvaliteten på ledssystemet ivaretas, av kommunene, eller gjennom avtaler med frivillige organisasjoner.

Målet med AP3 var at det skulle etableres et ledssystem som næringsdrivende innen servicenæringen i hele prosjektregionen har tilstrekkelig tillit til, med hensyn til standard, vedlikehold, tilgjengelighet og sammenheng. Ledssystemet skulle kompletteres, slik at ledene i hele prosjektområdet framstår som mest mulig sammenhengende. Det skulle utarbeides et kvalitetssystem for informasjon, symboler, vanskelighetsgrader og andre brukerrelaterte forhold som er gjenkjennbare for alle brukere. Man ønsket også å tilpasse ledene til ulike gruppers behov slik at enkelte delstrekninger tilrettelegges for barnevogner og rullestoler, mens andre tilrettelegges for sykler og ridning. Prosjektet skulle også forsøke å øke mulighetene for å nå ledene ved hjelp av kollektive trafikkmidler, og mulighetene for å ta med sykkel på buss og tog.

Arbeidspakken var delt opp i deloppgaver, eller aktiviteter. En viktig overordnet aktivitet, som strakk seg gjennom hele prosjektperioden, var erfarings- og metodeutvikling. Tross vår nærhet til hverandre har våre tre skandinaviske land mye å lære av hverandre – vi har både ulike tradisjoner og kulturer, også når det kommer til friluftsliv og rekreasjon. Alle workshops og møter som er avholdt i løpet av prosjektperioden har bidratt til dette grenseoverskridende samarbeidet, hvor deltagerne har utvekslet, lært og nytt godt av hverandre.

De mer operative aktivitetene i AP3 var følgende:

- Kartlegging av eksisterende ruter og komplettering
- Utvikling av felles kvalitetssystem
- Utvikling av kvalitetsstrekninger
- Behovs- /tilgjengelighetstilpasning av strekninger
- Bæredyktig persontransport

Gjennom arbeid med disse aktivitetene skulle prosjektpartnerne kunne lære av hverandres erfaringer med hensyn til bygging og vedlikehold av vandre- og sykkelstier. Dette heftet søker å samle noen av erfaringene som er gjort, etter prinsippet om “best practice”. Heftet er delt opp etter de ulike deloppgavene i AP3. Under hvert tema er det samlet eksempler fra ulike partnere i prosjektet. Eksemplene skal illustrere noe av det banebrytende vi har vært med på å utvikle i løpet av

3 år med interregionalt samarbeid. På denne måten skal ideene fra prosjektet kunne leve videre lenge etter prosjektets slutt.

2 Kartlegging og komplettering av ledssystemet

I hele prosjektområdet fantes allerede et stort antall ledssystemer – lokale, regionale og internasjonale. Men ikke alle deler har hatt like høy kvalitet, og flere steder manglet rutene forbindelse med hverandre, eller forbindelse til eksempelvis overnattingssteder, severdigheter eller knutepunkter for offentlig transport. Særlig i de norske områdene var det behov for å komplettere og knytte sammen ruter, ettersom det her på grunn av landskapet og historiske forhold er mindre sammenhengende ledssystem enn i resten av prosjektets områder.

Gjennom kompletteringen ønsket man at ledssystemet i hele prosjektregionen, fra Sjælland og Nordjylland i Danmark, gjennom Skåne, Halland og Västra Götaland i Sverige, til de tre fylkene Østfold, Akershus og Buskerud i Norge, skulle framstå som mest mulig sammenhengende. Hver partner startet med å foreta en gjennomgang av egne, eksisterende sykkel- og vandrestier. Det var opp til partnerne selv å definere hva som skulle være Rekreative Ruters vandre- og sykkelleder hos hver enkelt, og hvordan rundsløyfer, avstikkere til severdigheter og foretak skulle være en del av dette.

Påkoblinger til lokale næringsdrivende som yter service til syklister og vandrere var viktig å ta inn i vurderingen. Det ble også lagt vekt på å koble sammen eget ledssystem med tilsvarende hos nabopartnere.

Merking av sti i Råde - Her er Kyststien utvidet med 12 km i løpet av prosjektet. Mange kommuner har fått fornyet og utbedret både merking, skilting og kvaliteten på rutene sine

2.1 Hva inngår i Rekreative Ruters stinettverk?

Kartlegging og komplettering av stinettet er en viktig del av arbeidspakke 3, og for mange partnere det de har jobbet mest med i prosjektet! Så ved prosjektets ende ønsket vi å finne ut hvor mange kilometer “rekreative ruter” vi har. Og hvor mange kilometer sti har faktisk blitt opparbeidet ved hjelp av prosjektet? Vi stilte partnerne følgende spørsmål:

- Hvor mange kilometer rekreative ruter har din kommune?
- På hvor mange kilometer kan man bruke sykkel?
- Hvor mange kilometer er kun til vandring?
- Hvor mange kilometer med nye strekninger er kommet til?

Lenger ned kan du se en skjematisk framstilling av svarene som kom inn.

Mange av partnerne forteller at det har vært svært positivt å delta i prosjektet, ettersom de har fått muligheten til å fokusere på å utvikle stinettet i kommunen. Det er ikke alle som har jobbet med nyetablering av stier, men svært mange har kunnet *fornye og utbedre både merking, skilting og kvaliteten på rutene*. Der hvor det er etablert helt nye stier har disse ofte vært svært viktige for å komplettere stinettet – de har knyttet ruter sammen slik at totalen ble enda bedre. Små “stisnutter” har gitt flere kilometer sammenhengende ruter!

For de norske deltakerne var utvidelsen og kompletteringen av vandrestier, særlig kyststiene, og forbedring av mulighetene for å sykle på mindre trafikkerte veier, de viktigste årsakene til at man valgte å bli med i prosjektet. I Danmark og Sverige var stiene i større grad på plass ved prosjektstart.

Etter arbeidet som er lagt ned i komplettering av stinettet i Buskerud kan flere få nyte denne utsikten fra stien mellom Spikkestad og Hyggen i Røyken kommune.

Å fikse “missing links”, samt etablere rundsløyfer og avstikkere til severdigheter og tilbud har vært en viktig del av arbeidet. I for eksempel Råde kommune i Østfold har Kyststien blitt utvidet med 12 km i løpet av prosjektet. Halden, også i Østfold, har jobbet mye med å etablere rundsløyfer i tilknytning til

bysentrum og tilbudene der. I Røyken kommune i Buskerud, har en “missing link” på noen hundre meter har vært viktig for å koble tettstedet Spikkestad til kystområdet Hyggen. Dette har gitt menneskene i området en ny mulighet for å vandre og sykle ned til Drammensfjorden. Vestby og Oppegård kommuner i Akershus har engasjert sherpaer fra Nepal til å opparbeide en steinsti i stupbratt terreng. Steinstien i Vestby kan du lese mer om under kvalitetsstrekninger.

Tabell 1 Skjematisk framstilling av de rekreative rutene i hver region.

Region		Vandre	Sykle ¹
Nordjylland	Eksisterende ruter	373 km	544,5 km
	Nyetablerte ruter	2 km	
	SUM	917,5 km	
Sjælland	Mangler informasjon		
Skåne	Eksisterende ruter	122 km	
	Nyetablerte ruter	-	
	SUM	122 km	
Västra Götaland ²	Eksisterende ruter	179 km	43 km
	Nyetablerte ruter	63,5 km	
	SUM	284,5 km	
Halland	Eksisterende ruter	390 km	200 km
	Nyetablerte ruter	-	
	SUM	590 km	
Østfold	Eksisterende ruter	390 km	191 km
	Nyetablerte ruter	225 km	
	SUM	581 km	
Akershus	Eksisterende ruter	61 km	132 km
	Nyetablerte ruter	26 km	
	SUM	192 km	
Buskerud	Eksisterende ruter	393 km	243 km
	Nyetablerte ruter	129 km	
	SUM	424 km	
Hele prosjektområdet	Totalt antall km Rekreative Ruter		

¹ Antall kilometer sykkelrute består av tall både for ruter som egner seg best for sykkel, og ruter som brukes til både sykling og vandring.

² Det kun er oppgitt tall fra kommunene Lysekil, Munkedal, Tanum og Uddevalla

3 Felles kvalitetssystem

Rekreative Ruter-prosjektet søker å skape en ensartet og høy kvalitet på den grønne infrastrukturen og service for aktive turister i Öresund – Kattegat – Skagerak-området. Det er dette som skal være grunnlaget for å tiltrekke seg flere brukere – vandrere og syklister. Dette er også en viktig faktor for å få mennesker som er lite aktive til å bli tryggere på, og synes det er mer interessant å være ute. Det er viktig med et gjenkjennbart system og en kvalitet som kan “lokke” flere ut på tur. En ensartet og kjent kvalitet på ledssystemet vil også gjøre det lettere å formidle turmulighetene i programområdet. Målet var derfor å utvikle et felles kvalitetssystem for rutene. Gjennom kvalitetssikringen skulle informasjon, symboler og andre brukerrelaterte forhold være gjenkjennbare på tvers av grenser. Ledssystemet skulle på denne måten framstå som mer sammenhengende; flere ville komme ut på tur, og næringslivet ville nyte godt av økt aktivitet.

Partnerne og ledelsen i arbeidspakken har hatt flere diskusjoner om dette kvalitetssystemet. Både med tanke på hva kvalitet er og hvilke fellesnevner vi har i de ulike nasjonale systemene. Det skulle vise seg ikke å være så enkelt å samles om ett system, ettersom hvert av landene hadde sine egne, og gjerne flere, innarbeidede merkesystemer og symboler.

Det ble derfor laget et kvalitetssystem som tok inn over seg de regionale forskjellene, men som trakk noen viktig elementer som alle kunne samles om. Disse fellestrekkene i kvalitetssystemet skal kjennetegne de rekreative rutene.

Alle partnere fikk mulighet til å uttale seg om kvalitetssystemet gjennom en høringsrunde i 2010-2011, og når det vel var på plass er det dette som skal være fellesnevner for de rutene hver enkelt partner har valgt inn i prosjektet.

3.1 Rekreative Ruters kvalitetssystem

Et felles kvalitetssystem for Norge, Sverige og Danmark i prosjektet Rekreative Ruter gir føringer for hvordan kvaliteten på våre strekninger skal/bør være. Rutene som er med i prosjektet forventes å ha en viss kvalitet når det gjelder merking, skilting og vedlikehold/underhåll. De skal også, der det er hensiktsmessig, beskrives ut fra vanskelighetsgrad og tilknyttede fasiliteter spesielt der det er en gateway. Kvalitetssystemet skal brukes proaktivt i fremtidig planlegging og utvidelser.

1. Grunneieravtaler

Enhver vandrings- eller sykkelleder må gå over mark/langs veier der man har fått tillatelse ved **skriftlig avtale** med grunneieren/markegären til å merke og skilte. Dersom dette ikke er mulig kan det i enkelte tilfeller benyttes muntlige avtaler. Imidlertid bør det da være muligheter for fremtidig skriftlig avtale.

Forslag på grunneieravtaler finnes i:

- Merkehåndboka
- Kriterier for Värmlandsleder
- Boken om Kuststigen – en vandring i tiden

Sykkelleider går ofte på offentlig vei og det statlige veivesen må kontaktes.

MERK: Skriftlige avtaler må alltid være automatisk fornybare. For eksempel hvert 10. år.

2. Ansvar for vedlikehold/underhåll

Ansvar for de rekreative ruter må være tydelig både for den som har vedlikeholds- / underhållsansvaret og for den som bruker rutene.

Ansvar for vedlikeholdet / underhållet av sti, led, sykkelvei kan være:

- Privat grunneier/markägare (Fästighetsegare)
- Stat (Fylkesmann, Fylkeskommune / Lensstyrelse / Region, Vegvesen)
- Kommune/kommun
- Organisasjon / Forening / Vel-lag
- Næringsdrivende / virksomhet

MERK: Vedlikeholdsansvaret skal stå på informasjonstavler med kontaktinformasjon. Dersom en bestemt person kan kontaktes må navn og kontaktopplysninger stå. Dette må følgelig alltid oppdateres.

Forholdet mellom den som bestiller arbeid på stier/led og den som utfører det:

- Den som anlegger en sti og får satt opp skilt har vanligvis ansvaret for å vedlikeholde/underholle den i fremtiden.
- Vanligvis vil en kommune som anlegger en sti ha hovedansvaret for vedlikehold i tiden fremover, selv om ansvaret i en periode kan ligge hos en forening/organisasjon.
- Praksis er ulik i regionene/land

Lover og regler er forskjellig mellom landene (allmannsrett, rett til merking, avtalerett) og må tilpasses det enkelte land.

3. Skilting og merking

Økt tilgjengelighet handler spesielt om tydelig skilting og merking til den spesielle opplevelsen. Brukeren skal føle seg trygg helt fra utgangspunktet til hun har nådd frem til målet. Av denne grunn er det utarbeidet flere standarder for merking og skilting som også er noe forskjellig i Norge, Sverige og Danmark.

- **NORGE:** følger prinsippene i DN's Håndbok for naturvennlig tilrettelegging og Merkehåndboka, Statens vegvesen og Nasjonal standard for gradering og skilting av turløyper. Enkelte kommuner har egen skiltmal.
- **SVERIGE:** Naturvårdsvärket. Deler av rutesystemet følger Kriterier for Värmlandsleder.
- **DANMARK:** Vejdirektoratet. Designguide for foldere mm (Naturguidenhimmerland). Natur- og skovstyrelsens skiltehåndbog. Kvalitetskriterier for virksomheter langs vandre- og sykkelleder i Aktiv Danmark.

Prosjektet Rekreative Ruter ønsker å rette seg etter de nasjonale standardene innen hvert land og bruke dette som grunnlag for et overbyggende felles kvalitetssystem som partnerne kan følge. Gjennomgående skal skilting og tilrettelegging være natur- og miljøvennlig.

Følgende kriterier anbefales oppfylt for at strekningen skal være en del av rutesystemet i Rekreative Ruter:

1. Ruten skal skiltes og om nødvendig informeres om ved et naturlig utgangspunkt for turen – Forslag: Ta utgangspunkt eller passere en **gateway**.

2. Infoskilt skal inneholde kort informasjon om Rekreative Ruter og ha følgende logoer:

a. Infotekst om prosjektet Rekreative Ruter (Vedlegg 1)

b. Informasjon på engelsk

c. Sverige og Danmark: EU-logo

og Interreg-logo

d. Norge: kun Interreg-logo

e. Logo over vedlikeholds/underhålls ansvarlig (dersom det finnes), for eksempel en kommune eller organisasjon / forening samt kontaktopplysninger.

f. Virksomheter som tilknyttes de rekreative rutene skal skiltes, men kan skiltes separat slik at endringer kan utføres over tid.

g. Etterstrebe universell utforming:

- Plassering: lav høyde (1,4m i underkant og 1,6m i overkant). Flatt og jevnt underlag foran tavla helst i størrelse 1,6m X 1,6m slik at barn/ rullestolbrukere kommer inntil.

- Skriftstørrelse og type bokstaver: font uten seriffer, normal eller halvfet, ikke kursiv. Versaler: 25-50 mm eller større. Linjeavstand på minst 1,6 X høyden på bokstavene.

- Kontrastfarger: slik at skriften fremheves. Helst mørk bakgrunn og lys skrift. Luminanskontrast; 0,8.

- Informasjon: entydig, kortfattet og lett å oppfatte. Tekst og symboler bør kombineres

- Overflate: matt slik at den ikke gir gjenskinn

- Kart: god lesbarhet og ikke for detaljerte. Merket av der hvor man står samt viktige fasiliteter som toalett, parkering eller buss. Helst punktskrift med beskrivelser i tillegg.

- Bilder: illustrative, enkle og informative.

- Samarbeide med søsterprosjektet Tilgjengelig Friluftsliv.

3. Skilt- og merkingen skal følge den nasjonale/regionale standard. Hovedlinjene i en slik standard går på:

- a.** Stedsnavn
- b.** Retningspil
- c.** Avstand til stedet eller på rundløypen
- d.** Naturvennlig skilting; skilt skal ikke festes direkte på trær, skilt bør lages av miljøvennlig/miljøsertifisert materiale (etterfølge nasjonale lover).
- e.** Merking på trær, varder, stolper: Avstand mellom merking skal ikke være for stor. Høyden til stolpene bør vurderes ut fra terreng. Piktogram og malingsmerke på trær og stolper må være godt synlig fra flere kanter.
- f.** Farge på merkingen som symboliserer type sti:
 - NORGE: (kyststi: NRC S 2050B), sommer eller vinterløyper (10.40 B)

- g.** Piktogram for ulike aktiviteter som turgåing og

sykling

eller piktogram for spesiell type sti som kyststi eller

ridesti

eller fasiliteter som toalett

eller egnethet

- h.** Internasjonal rutenett (Nasjonal sykkelrute) skiltes etter internasjonal eller hvert lands eget Vegvesens standard:

- NORGE Veivisningsskilt for sykkelruter har skiltnummer 751 -757 i Statens vegvesen sin håndbok 050 – Trafikkskilt (skiltnormal).

- i.** Skilt- og merking skal **kompletteres med digital (nett/mobil) informasjon** om rutene. Trykket informasjon er valgfritt.

- j. Gradering** av en aktivitet som tur, sykkel, ski.

- RR foreslår graderingssystemet laget av Innovativ Fjellturisme (www.fjellturisme.no). Beskrivelse av hvert nivå er vedlagt. Merk at den vanskeligste delen av turen avgjør vanskelighetsgraden.
- Gradering kan benyttes der det er behov for å opplyse om vanskelighetsgrad eller der det **kan gi en ekstra opplevelse eller motivasjon** til å gå turen.

Enkel:

Middels:

Krevende:

Ekspert:

4. Vedlikehold og tilsyn

- a. **Ansvar**et for vedlikehold og tilsyn skal alltid være tydelig og opplyses om på infotavler med kontaktopplysninger. Avtaler med virksomheter, vel-lag eller foreninger må være skriftlig. Kommune eller stat bør ha hovedansvaret.
- b. En egen **skjøtselsplan** for stisystemet anbefales. Denne bør være enkel og praktisk slik at driftsapparatet kan benytte den rutinemessig. Alle skilt, benker, metoder for rydding og vedlikehold må være med i skjøtsels-planen. Det bør være rutiner for når stisystemet skal etterses, samt når og hvordan vedlikeholdet skal utføres.
- c. **Vegetasjonsrydding**. Grener og kratt skal ikke stikke ut i stien. Anbefaler 1,5 m bredde og 3 m høyde. Gress må slås slik at stien alltid er godt synlig der gress vanligvis slås. Der gress vanligvis ikke slås og går over stien må merk- eller skiltingen være tydelig.
- d. **Fysisk tilrettelegging** som broer, grunder, trapper, ramper, kontrastlinjer, rekkverk el som binder rutenettet sammen må alltid være i orden. Som et minimum bør tilretteleggingen etterses rutinemessig hvert år. Der fysisk tilrettelegging er laget for rullestolbrukere og synshemmede må tilsynet være oftere for å minske risiko for u fremkommelighet og skader. Informasjonstavler og skilt skal alltid ha skrift som er lesbar. Skilt og merking må skiftes ut umiddelbart ved behov slik at ikke brukeren opplever det vanskelig å finne stien. Treverk må sjekkes for behov for malingsstrøk og utskiftning pga råte. Bål- og grillplasser må sjekkes for brannfare og vegetasjon rundt må skjøttes/fjernes.
- e. **Søppelbøtter** som er satt ut langs stinettet må rutinemessig tømmes. Dersom det ikke er satt ut søppelbøtter må brukeren informeres på infotavler om å ta med søppel hjem. Søppelrydding langs stinettet bør foregå hvert år.
- f. **Tilsynsfrekvens**. Hvert år fortrinnsvis før sommersesong. Utsatte områder for eksempel der vann ofte gjør terreng bløtt eller tar med seg jord bør stien etterses ved store regnfall. Informasjon for eksempel på internett og mobile informasjonssystemer må oppdateres dersom ruter legges om eller utvides.
- g. **Sti**. Avtaler med grunneiere må alltid være på plass – automatisk fornybare og skriftlige avtaler anbefales, vanligvis på 10 år. Ved omlegging av sti må kart på mobile informasjonssystemer og internett oppdateres
- h. **Sykkelrute**. Samarbeid med vegvesen el må alltid være på plass. Ved omlegging av vei må kart på mobile informasjonssystemer og internett oppdateres.

Støttelitteratur og vedlegg for kvalitetssystemet er å finne bakerst i kompendiet.

3.2 Eksempler på ulike landenes arbeid med skilting og merking

3.2.1 Naturstyrelsen setter standarden for merking og skilting i Danmark.

Den danske Naturstyrelsen er underlagt Miljøministeriet, og utfører ministeriets natur- og miljøpolitikk. Det er Naturstyrelsen som har overordnet ansvar for friluftslivet, og har utarbeidet et skiltdesign til bruk i naturområder og skoger. Denne standarden er obligatorisk å bruke på statens egne arealer, men kan også benyttes av andre, med noen justeringer i fargebruk og utforming. Staten, Kommunenes Landsforening og Skovforeningen har inngått avtale om å følge Naturstyrelsens standard. Standarden er utarbeidet for bruk på de statlige arealene, ved planlegging og utarbeiding av skilter. Formålet er å sikre at skilter og merking blir ensartet, men også å sikre god skilting. En god beskrivelse av standarden finnes i "Skov- og naturstyrelsens Designhåndbok" fra 1996.

Hovedelementet i designet er en solid trepåle, som i Naturstyrelsens arealer males i en bestemt rødfarge. Pålen brukes som merkepåle med piktogrammer på, eller som bærende del av skilter og tavler. Standarden legger opp til at skilter og påler kan ha egne farger ut ifra hva slags område man er i. Blant annet på Nordjylland har man i tillegg til de røde pålene på statens arealer, definert at kommunale arealer skal ha sort farge, og private arealer skal ha mørk brun farge.

På naturstyrelsens områder skal påler og skilt ha rød farge. Kommunale arealer skal ha sort farge og private bruker mørk brun.

Elementene i skiltprogrammet (stolper, tavler, porter etc.) kan bestilles direkte fra Naturstyrelsen. På denne måten sikrer man standarden bedre, og det letter arbeidet for dem som skal bruke den. Det er utarbeidet en prisliste med hele sortimentet man kan bestille fra, 2012-versjonen finner du her: <http://www.naturstyrelsen.dk/NR/rdonlyres/3930AEDA-3136-448B-9BDB-AF7272EA14C2/141544/skilteprogramprisliste2012.pdf>

Skiltprogrammet inneholder også piktogrammet til bruk på påler og skilter. Disse kan lastes ned på Naturstyrelsens hjemmesider. Programmet og piktogrammene er fritt for alle som vil bruke det, men med forbehold om at de statlige områdene har en egen mal som ikke må etterlignes andre steder.

Naturstyrelsens skiltprogram er under utarbeidelse. Det endelige skiltprogrammet vil søke å gi informasjon om ferdsel i naturen, og vil være obligatorisk å bruke på Naturstyrelsens arealer.

Mer om skiltprogrammet kan du lese her:

<http://www.naturstyrelsen.dk/Naturoplevelser/Adgang/Faciliteter/Skiltning/>

Når det gjelder veivisning på sykkel-, ride- og vandreruter er det Veidirektoratet som administrerer regelsettet. Reglene er utarbeidet i samarbeid med kommunene. Det er utviklet en veileder for reglene, som du kan finne her: <http://vejregler.lovportaler.dk/ShowDoc.aspx?docId=vd-20101203132106922-full&q=Vejvisning>

3.2.2 Merkehåndboka – samarbeid om felles standard for merking, skilting og gradering i Norge

I Norge har de store friluftslivsaktørene vært viktige i utviklingen av merking og tilrettelegging i friluftsområder. Den Norske Turistforening (DNT), i samarbeid med Friluftsrådernes Landsforbund (FL) og Forbundet KYSTEN, har stått bak en håndbok for tilrettelegging og merking av turruter i fjellet, skogen og langs kysten. Men også reiselivet har gjort viktig arbeid på områder. Reiselivsselskapet Innovativ Fjellturisme har jobbet med et nasjonalt prosjekt for skilting og gradering av turløyper og andre aktivitetstilbud i naturen.

Likevel har tilrettelegging, skilting og merking naturen blitt utfør

ulikt avhengig av hvor man er og hvilken organisasjon eller kommune som har ansvar for tilretteleggingen. Gradering har heller ikke vært utbredt på turløyper i Norge. Det har vokst fram et ønske om å lage et mer enhetlig system for dette, som vil heve kvaliteten på friluftsområdene og gjøre det lettere for brukerne.

I 2010 etablerer DNT, Innovativ Fjellturisme, Friluftslivets Landsforbund og den statlige organisasjonen Innovasjon Norge et felles prosjekt med målsettingen om å danne en nasjonal standard for skilting og gradering av turløyper.

Arbeidet består i å lage en felles håndbok som tar for seg standard for merking i naturen, graderingsstandard for vandring, sykling og skigåing, skiltmaler og symbolmaler, samt veiledning om hvordan man tilrettelegger på en god og miljøvennlig måte.

Merkehåndboka har hatt lang fartstid, men er moden for fornyelse. En felles håndbok for merking, skilting og gradering av turløyper skal være ferdig i juni 2013

Eksempel på turløypemerking i Asker kommune.

Boka er tenkt delt i tre ulike deler. En felthåndbok på lik linje som Merkehåndboka har vært før. Denne kan man ta med ut når man skal jobbe praktisk ute i feltet. En "kontorhåndbok" – til innebruk – som inneholder bakgrunnsmateriale og mer administrative verktøy. Til slutt utvikles en nettside, hvor man kan finne mer informasjon, nedlastbart materiale og nyttige lenker.

Arbeidet øker kontaktflaten mellom friluftslivet og andre viktige instanser. Statens Kartverk og Statens Vegvesen bidrar med viktig fagkompetanse på kartlegging og infrastruktur. Statens kompetansesenter for deltagelse og tilgjengelighet bidrar med kunnskap om god tilrettelegging for personer med nedsatt funksjonsevne. Alle disse jobber på ulike vis med friluftslivets infrastruktur, og et slikt samarbeid bedrer kontakten mellom instansene, sikrer oppdatert, god og hensiktsmessig informasjon og tilrettelegging.

Prosjektgruppa har lagt opp til en bred prosess, og inviterer mange sentrale og tunge aktører til å komme med innspill og synspunkter i utviklingen av standarden. Det er arrangert stormøte, hvor

representanter fra friluftsliv, idrett, reiseliv, naturforvaltning, næringsliv, grunneierforeninger og bondelag, alle kom sammen for å diskutere. Det er mange tradisjoner å forholde seg til og mange hensyn og valg som skal tas. Men prosjektgruppa har tro på en standard! - At så mange tunge aktører støtter opp om dette, styrker arbeidet som gjøres, og lover godt for å nå målet om en nasjonal standard for skilting og merking, sier Ingrid Solberg Sætre på møtet. Prosjektet skal pågå fram til sommeren, og planen er å lansere en felles håndbok i juni 2013.

For mer informasjon om arbeidet med den nye merkehåndboka gå til:

<http://www.fjellturisme.no>, eller <http://www.friluftsrad.no/6785.6782.Merkehandboka.html>

Skiltmal og symboler som er anbefalt i Innovativ Fjellturismes håndbok i dag. Den nye standarden vil basere seg mye på dette.

3.2.3 Naturvårdsverket og Värmlandsleders kvalitetssystem – samordning av tilrettelegging og skilting i Sverige

Det er Naturvårdsverket som på oppdrag fra regjeringen samordner arbeidet med friluftsliv på nasjonalt nivå i Sverige. De veileder Länsstyrelsen og kommunene i friluftslivsspørsmål og har utviklet håndbøker og veiledere for tilrettelegging – både for vernet natur og andre naturområder. Håndboken "Att skylta skyddad natur" utgjør en standard for områder som er vernet ved lov. Den gir retningslinjer for tilrettelegging, skilting, informasjon etc. i beskyttet natur, og søker å gi disse områdene et mer enhetlig preg. Håndboken "Friluftsanordningar" gir også en rekke praktiske råd for tilrettelegging generelt. Begge håndbøkene kan lastes ned fra Naturvårdsverkets hjemmesider: www.naturvardsverket.se/Start/Om-Naturvardsverket/Vara-publikationer/

Sverige har et stort tilbud med vandringsstier i form av en rekke gjennomgående leder, som Bohusleden, Hallandsleden, Skåneleden og andre. Men utenom den beskyttede naturen har man heller ikke her noen sterkt førende standard for tilrettelegging, vedlikehold eller merking og skilting.

Naturvårdsverket bidrar til finansiering av vandringsleder i nasjonalparker og naturreservat, samt drifter led på statlig mark i fjellet, men andre typer leder er vanskelig å få finansiert. Over tid har en rekke stier og turveier blitt opparbeidet, av mange ulike aktører etter mange ulike tradisjoner. Ofte har man ikke hatt skriftlige avtaler med grunneierne, og det har vært vanskelig å sikre godt vedlikehold og drift. Den ideelle foreningen Värmlandsleder har tatt et grep om saken, og utviklet et kvalitetssystem for sine stier.

Foreningen har som mål å forbedre allmennhetens forutsetninger for vandring, og reiselivsnæringens forutsetninger for å utvikle vandringsturisme. Tanken er å utvikle et system hvor bedrifter og vandrere frivillig bidrar til finansiering. De har utarbeidet en rekke kvalitetskriterier som skal oppfylles for å få sertifiseringen Värmlandsled. Kvalitetskravene knytter seg til avtaler med grunneierne, krav til opplevelsesverdier og til skjøtsel av leden. Flere av kriteriene baserer seg på Naturvårdsverkets retningslinjer.

Värmlandsleder er en medlemsforening, hvor ideelle foreninger, bedrifter og kommuner som ønsker å benytte seg av ledene kan melde seg inn.

Sertifiseringsordningen skal bidra til et sterkere nettverk mellom ansvarlige aktører og til å sikre ledenes overlevelse på lang sikt. På denne måten får man leder som er markedsførbare overfor nye brukere og turister. Kvalitetssystemet har også blitt tatt i bruk utenfor Värmland – kanskje kan arbeidet på sikt bidra til en større regional og nasjonal samordning av friluftslivet?

Du kan lese mer om Värmlandsleder, deres kvalitetskriterier, medlemspolicy og avtalemaler her:

<http://hs-s.hush.se/?p=16837&m=5198>

Forening søker engasjerte medlemmer – Värmlandsleders infoblad for 2012 skal få flere med på laget for å sikre ledkvaliteten.

3.3 Eksempler på organisering av vedlikehold og tilrettelegging

Et viktig ledd i å sikre kvaliteten på ledsystemet er at det er sørget for godt vedlikehold. Dette er en stadig utfordring for mange, ettersom det er lettere å legitimere investering i enkelttiltak enn å bruke penger på drift av områdene. Fler av partnerne i prosjektet har på ulike måter forsøkt å løse denne utfordringen. Både i Akershus og Västra Götaland har man inngått samarbeid med aktører utenfor kommunen. I Munkedal kommune er det Intresseforeningen Maltes Stig som eier og driver tursløyfen med samme navn, mens man i Uddevalla har et godt samarbeid med Svenska Kyrkan som gjennom sitt engasjement for pilgrimsleder blant annet sikrer god kvalitet på rundsløyfen rundt Ljungskile. Under kan du lese flere interessante eksempler på organisering av vedlikehold.

3.3.1 Interaktivt verktøy for melding av feil på rutene

Både Sjællandsleden i Danmark og Skåneleden i Sverige har tatt i bruk interaktive metoder for å bedre vedlikeholdsarbeidet. På sine nettsider har Skåneleden en underside som heter "Ledstatus". Her kan man se oppdatert informasjon om endringer i ledsystemet. Det sosiale mediet Twitter er tatt i bruk for å informere brukerne på en kort og effektiv måte. Her finner man også en epostadresse som kan brukes for å rapportere inn feil på stiene slik at de kan rettes opp så snart som mulig.

Hos Sjællandsleden har man tatt i bruk et interaktivt kart for å presist lokalisere feilen. På undersiden "Meld feil på ruten" leiter man seg fram til nøyaktig det stistykket man vil rapportere feil ved, og gir en beskrivelse av problemet. Raskt og effektivt!

Du kan lese mer om ledene på deres hjemmesider: www.skaneleden.se og www.sjaellandsleden.dk

3.3.2 Asker - Det lokale turlaget tar ansvar for vedlikehold

Samarbeid mellom kommune og turlag gir godt vedlikehold av turløyper i Asker

Asker i Akershus er en kommune med mange turglade innbyggere, og mange turløyper å holde i orden. Her løses vedlikeholdsoppgavene i et samarbeid mellom kommunen og det lokale turlaget! Asker Turlag er en lokal forening under Den Norske Turistforening (DNT) Oslo og Omegn. I årsskiftet 2007/2008 inngikk turlaget og kommunen en avtale om vedlikehold av de blåmerkede stiene i kommunen. Dette innebærer at Asker Turlag har ansvar for å vedlikeholde Kyststien og stiene i marka rundt Asker, samt en løype på en av øyene utenfor Asker.

Turlaget har delt opp løypenettet i tre områder, som hvert har sin områdeleder. Lederen deler sitt område i såkalte roder, og finner en rodemester som får ansvar for konkrete strekninger i løypenettet. Stiene i roden inspiseres to ganger per år - første gang så tidlig som

God skilting må man ha – Frivillige står omtrent i kø for å engasjere seg i Asker turlag og vedlikeholdet av turløypene i Asker! Foto Terje Olsen

mulig på våren og annen gang om sommeren. Da utføres mindre vedlikeholdsarbeider, som rydding av grener, fjerning av søppel, småreparasjoner på skilt og klopper, gjerdestiger og gangbane. Ved behov for større vedlikeholdsarbeid kontaktes områdelederen for assistanse.

I alt er det om lag 30 personer som jobber med tilrettelegging og vedlikehold, og alt arbeidet foregår på frivillig basis. I tillegg til den faste rutinen med å passe på turløypene følger turlaget med på tilbakemeldinger fra publikum om behov for utbedringer.

De frivillige er engasjerte fra det forholdsvis store turmiljøet i kommunen. – Vi opplever at mange har lyst til å bidra, forteller Terje Olsen i Asker turlag. – Aktive pensjonister i Asker står omtrent i kø for å være med på dugnad!

Fra kommunen får turlaget et årlig tilskudd til å dekke noe av utgiftene, men dette dekker langt fra alt arbeidet som legges ned. Ingeborg Fønsteli i Asker kommune er veldig fornøyd med jobben turlaget gjør. – Jeg tror vi har et unikt godt samarbeid med dette svært engasjerte turlaget”, skryter hun.

For å vite mer om arbeidet til Asker Turlag, se <http://www.dntoslo.no/asker>

Avtalen mellom Asker turlag og kommunen, samt turlagets instruks til rodemesterne er vedlagt bakerst i heftet.

3.3.3 Rygge - Kyststi som arbeidstiltak – to fluer i ett smekk!

I Rygge kommune i Østfold har de hatt flere tanker i hodet på en gang. For rundt 17 år siden slo noen kloke hoder seg sammen.. – Vi så behov for et tilbud som kunne aktivisere skolelei og arbeidsledig ungdom. Ungdommene var ofte interessert i å jobbe praktisk ute, forteller Runar Hoel, som er koordinator for tiltaket i Rygge kommune. Dette resulterte i arbeidstiltaket som nå holder orden på Rygges turløyper.

Tre arbeidsledere fra NAV (Arbeids- og velferdsforvaltningen) har inntil 15 ungdommer i arbeid. Arbeidsgjengen har som oppgave å vedlikeholde stinettet som utgjør Kyststien og den lokale Blomsterstien. Dette innebærer praktisk jobbing med opparbeiding, rydding og generelt vedlikehold av stiene. I tillegg har kommunen en egen produksjon av skilt og oppslagstavler som brukes i stinettet. Også nabokommunene benytter seg av disse skiltene.

Ungdommene lønnes gjennom NAV-systemet. Tiltaket er beregnet for ungdommer som av ulike grunner har behov for sysselsetting, men det er også plass til voksne. – Arbeidsgjengen vår er fra 16 til 60 år, smiler Ragnhild Holt Jones, en av arbeidslederne. Det kan være personer som er under rehabilitering, eller som vurderes å ha behov for et

Avisutklippet er ett eksempel på at gjengen i Rygge får mye positiv oppmerksomhet. Dette gir ungdommene som jobber her en følelse av at de bidrar med noe bra!

tilrettelagt løp for å komme i arbeid, ungdom som dropper ut av videregående skole eller andre som kan nyttiggjøre seg av tilbudet i tiltaksgruppa for å få en bedre livskvalitet.

- Det er mange skjebner vi får være vitne til, men også mange solskinnshistorier, forteller Ragnhild. - Noen av de som kommer til oss starter med å være stille og innesluttete. Etter en stund i gjengen våkner de til liv og får vist hva de er gode for.

Arbeidsgjengen synes også det er gøy når avisene skriver om den gode jobben de gjør. – Da kan de vise fram at de virkelig bidrar med noe positivt!

NAV i Rygge jobber også med et tilsvarende arbeidstiltak for rusavhengige, som følger samme modell med tre arbeidsledere og 15 brukere. Disse vil jobbe med vedlikehold av andre deler av stinettet.

Arbeidstiltaket har fungert over mange år, og kommunen har på denne måten slått to fluer i ett smekk! De aktiverer og sysselsetter ungdom, og får kontinuerlig vedlikehold av stinettet på kjøpet. Dette sikrer et varig vedlikehold også av Rygges rekreative ruter!

Her kan du lese mer om NAV Rygge og deres arbeidstiltak:

<http://www.rygge.kommune.no/no/Globalmeny/Tjenester/Serviceerklaringer/Arbeidstiltak-1/>

3.3.4 Friluftslivsansvarlige med pågangsmot på Nordjylland

Hjørring kommune

Kartet har Hjørring kommune laget for å synliggjøre for politikerne i kommunen hva som finnes og ønskes av ruter i kommunen. Dette er et nyttig verktøy når kommunen skal planlegge og utvikle områder.

sykkelruter, rideruter, padlemuligheter og vandreruter. For vandrerutene er det laget et kart som viser hvilke ruter som finnes, og hvilke ruter befolkningen kunne tenke seg å utvikle. Dette er et nyttig verktøy som bakgrunn når kommunen legger planer for utviklingen framover.

Skallerup Klit er et spesielt naturområde ikke langt fra kysten i Hjørring kommune. Dette er en såkalt innlandsklit – eller innlandssanddyner - hvor naturen er helt spesiell, og dermed vernet. Selv om naturen her er sårbar har kommunen, naturstyrelsen og de lokale grunneierne funnet en god løsning for å legge til rette for vandring, sykling og ridning i området. Opparbeidede stier og ruter kanaliserer ferdselen og reduserer konflikt.

Gjennom et samarbeidsprosjekt i regionen Nordvendsyssel om å utbedre riderutene i områder inngår kommunene en avtale med grunneier som gir rett til opparbeiding av ridesti på deres grunn. En 3 meter bred sti etableres langs eller mellom åkere og beiteområder. Så lenge brukerne holder seg til stiene fungerer dette svært bra. Grunneier får en erstatningssum for arealet som brukes til ridesti, og avtalen er evigvarende. Avtalen og bakgrunnsdokumenter er vedlagt bakerst i heftet.

Sykling og ridning kan ofte foregå i de samme traseene, ettersom kravet til underlag er ganske likt. Men det er ikke alltid disse to aktivitetene lar seg forene – særlig ikke med mountainbiking, da dette skremmer hestene. Kommunen forsøker å lage separate ruter, men enda er det en del som følger de samme rutene.

Tidligere lå ansvaret for vedlikehold, drift og utvikling av stinettet i Danmark under amtene. I 2007 ble dette myndighetsnivået lagt ned, og ansvaret for vedlikehold av stinettet ble overført til kommunene. Da Hjørring kommune overtok ansvaret ble det viktig for dem å få oversikt over – hva var det som fantes av ruter i kommunen, og hva kunne innbyggerne ønske seg av ruter.

For å synliggjøre viktigheten av dette arbeidet overfor politikerne har

kommunen laget en brosjyre med informasjon om Hjørrings rekreative stier. Brosjyren gir kort oversikt over

Langs beitearealer i Skallerup Klit er det merket opp rideruter. Avtalen med grunneier er evigvarende, men gir erstatning for tapt areal.

Sykelrutene i Danmark må kunne sies å være godt utviklede. I Hjørring går to nasjonale og tre regionale sykkelruter gjennom kommunen, i tillegg til en rekke lokale ruter.

Ruter har også bidratt til etableringen av disse.

Hjørring har man også hatt nytte av dyktige håndverkere til å binde stinettet sammen. Elver bidrar estetisk til landskapet, men kan være til hinder når man vil fram. Broen over Liver Å er bygget av selskapet Woodways, og har gjort at Hjørrings turglade kan komme seg over åen og ut til Vesterhavet og Innlandsklitene. Den er tilpasset syklende, ridende og vandrende og er laget med

to spor som er adskilt med en benk i midten, hvor man kan sitte nyte landskapet. Tilsvarende broer er oppført flere steder i området, og Rekreative

Du kan lese mer om kommunens innsats for friluftslivet på

<http://www.hjoerring.dk/Borger/Kultur-Fritid/Naturoplevelser-og-friluftsliv.aspx>

Broen over Liver Å har bidratt til å binde stinettet sammen, og er laget slik at ridende, vandrende og syklende kan komme trygt over. Denne er bygget av selskapet Woodways (for mer info, se www.wood-ways.com)

Gode ideer til inspirasjon? Ved Rudbjerg Knude kan man låne sykkel til å ta seg rundt med. Prinsippet er det samme som med handlevogner - putt på en mynt og du låser opp sykkelen. I samme området finner man disse "postkassene"- med informasjonsfoldere på ulike språk og hundeposer til oppfordring av hundeeiere.

Rold Skov

Rold Skov ligger sentralt i Himmerland på Nordjylland, og er Danmarks største skogområde. Området byr på variert naturopplevelse, med dype skoger, store og små sjøer så vel som tettstedsnær natur. Selv om skogen i dansk målestokk er stor er det også et stort antall mennesker som bruker området til friluftsliv, og dette stiller krav til merking og tilrettelegging.

Naturstyrelsen har forvaltningsansvar for skogen, og har et team på ca 15 personer som jobber med skjøtsel og tilrettelegging i skogen. I tillegg er de avhengig av hjelp fra frivillige. Blant annet samarbeider styrelsen med lokale mountainbikeforeningen om vedlikehold av de mange kilometerne mountainbikeruter i skogen. Foreningen passer på løypene og arrangerer aktiviteter, som det populære 24-timersløpet som går av stabelen hvert år.

I tillegg til terrengsyklister er det også plass til andre syklende, vandrere, skigåere, ridende, og de som vil ta seg en løpetur. For å legge best mulig til rette for alle de ulike brukerne har Naturstyrelsen definert soner i skogen. Soneringen innebærer at ulike brukergrupper har ulike ruter, og deler av skogen er tilrettelagt for mer intensiv bruk. Det er også deler av skogen som er lite tilrettelagt – her er det naturverdier og biologisk mangfold som er fokus. Uffe Westerberg, prosjektleder for Rold Skov natur- og kulturcenter forteller at soneringen reduserer behovet for skilting ute i skogen, og reduserer konflikten mellom brukerne.

Rold Skov natur- og kulturcenter er et samarbeid mellom kommunene Mariagerfjord og Rebild, og Naturstyrelsen. Senteret jobber med formidling og aktiviteter i tilknytning til skogen. For sjette gang har de i 2012 utgitt "Naturguiden", en samlet oversikter over naturturer i Himmerland og Sydlige Vendsyssel. Her får man informasjon om turer og aktiviteter som arrangeres i regionen hver måned gjennom året. Senteret produserer og distribuerer også en rekke foldere og kart som viser ruter og muligheter i regionen. Disse, og mye annen informasjon kan du finne på Rold Skov og natur- og kulturcenterets hjemmesider; www.roldskov.info

Rold Skov er Danmarks største skog og byr på et mangfold av natur- og friluftsopplevelser for et bredt spekter av brukere.

Skogen forvaltes av Naturstyrelsen, og derfor brukes de gjenkjennelige røde pålene når ruter merkes i terrenget. De ulike brukerne kan orientere seg etter piktogrammene på stolpene.

Barn og unge bruker naturen som lekeplass, og på denne barne MTB-ruten får de trent både motorikk, balanse og styrke uten at det kjennes som annet enn lek!

4 Utvikling av kvalitetsstrekninger

Deltakerne i prosjektet stilte spørsmålet om hva som skulle til for å stimulere folk til mer aktivitet, enten man var gjest eller fastboende i området. Man ønsket særlig å nå de som var mindre aktive fra før. Begrepet “kvalitetsstrekning” ble introdusert. Dette er deler av stisystemet som har kvaliteter utenom det vanlige, for eksempel i form av utkikkspunkter, høy servicestandard, naturopplevelser eller kulturminner. Målet var å få et antall særlig velutviklede strekninger i ledssystemet, som kunne brukes til å markedsføre rutene, og som ville tiltrekke flere vandre- og sykkellystne.

Hver partner skulle vurdere å utpeke strekninger med potensiale til å bli kvalitetsstrekninger. På disse strekningene kunne man prioritere utbygning og utprøving av forskjellige former for service og infrastruktur. På denne måten kunne man også konsentrere ekstra innsats på noen spesielt gode områder.

Deltagerne i arbeidspakken har diskutert i flere runder hva en kvalitetsstrekning skal være. Det kunne defineres en rekke ulike kvalitetskriterier – og de ulike landene med sine ulike tradisjoner og kulturer hadde litt ulike definisjoner av hva som gir kvalitet i friluftslivet. Det var viktig å ha en prosess som sikret at alle kunne være enige om noen kriterier. Gjennom prosessen konkluderte prosjektet med å forholde seg til typer kvalitetsstrekninger: Natur-, kultur- og høy standard strekninger.

- Natur – vil være en strekning som i kraft av sin vakre utforming i naturen er helt spesiell.
- Kultur – vil være en strekning som viser helt spesielle kulturskatter det være seg bygninger, ruiner, gravrøyser eller info om noe som en gang har vært..
- Høy standard strekning – vil være en strekning som er spesielt attraktiv fordi den tilbyr fasiliteter over en strekning, det vil si at underlaget er asfaltert eller godt gruset/bryggestructur og at det finnes toaletter, kiosker og så videre. Dette kan for eksempel være en Marina.

Det ble utarbeidet et sett kriterier som skal være oppfylt på slike strekninger. Alle partnere har fått mulighet til å uttale seg om kriteriene, og så er det opp til hver enkelt partner å utpeke sine kvalitetsstrekninger.

4.1 Rekreative Ruters kvalitetsstrekninger

Enkelte deler av et rutesystem er spesielt attraktivt, enten fordi det går igjennom særlig vakkert eller dramatisk landskap, eller fordi de fører turgåeren eller syklisten til svært spennende kulturarv eller andre typer opplevelser. Andre deler av rutenettet er spesielt tilgjengelig fordi stien er bred med godt underlag og har mange servicefunksjoner langs ruta. Slike stier vil ha potensial til å tiltrekke seg svært mange brukere, og forventes å ha en bestemt kvalitet.

Hver enkelt partner bestemmer selv hvilke opplevelser de ønsker å fremheve, men anbefales å følge noen retningslinjer for at de skal inngå i kvalitetsystemet. En kvalitetsstrekning må inneha/tilby opplevelser som gjør at det er verdt å legge turen nettopp her. De utvalgte kvalitetsstrekningene kan videre markedsføres med visshet om at kvaliteten er tilfredsstillende. Lokal bruk og glede over å vise fram kvaliteter ved strekningen er forutsetning for at andre vil gieste denne strekningen.

Utgangspunktet for rutene – gateways – vil være et knutepunkt av ulike typer service og infrastruktur som leder turgåere til disse kvalitetsstrekningene. Dette vil gi bedre tilgjengelighet til landskapets

kvaliteter for et større og bredere publikum. Enkelte kvalitetsstrekninger er ikke naturlig å merke fra en gateway, men bør allikevel merkes fra et sentralt utgangspunkt og skiltes godt.

Kvalitetsstrekningene skal være gjenkjennbare i alle RRs regioner. Informasjonen skal være gjennomgående i a) nett/mobil, b) brosjyrer/trykket materiale og c) til dels ute i terrenget.

RR fremhever tre typer kvalitetsstrekninger:

Naturopplevelse:

En kvalitetsstrekning som fremmer naturopplevelsen kan være:

- Nærhet til vann
- Landskapstilpasset sti
- Utsiktspunkt
- Geologiske fenomen
- Botaniske særegenheter
- Trær og tremiljøer
- Dyreliv

Kulturopplevelse:

En kvalitetsstrekning som fremhever kulturminner og kunst kan være:

- Fornminner som gravhauger, helleristninger oa
- Særegne byggverk og hus
- Bygningsmiljøer
- Anlegg med historisk interesse for eksempel demninger, brygger, broer.
- Kulturlandskap
- Kunstformidling i naturen

Høy standard og service: En strekning som har høy standard kan motivere flere som vanligvis er inaktive og bidra til bedret folkehelse. Høy standard forteller noe om turveiens utforming og servicefunksjoner.

En kvalitetsstrekning som fremhever høy standard og service kan være:

- Strekning i selve gatewayen
- Bymiljø
- Båthavn
- Gangbrygge
- Badeplass
- Fiskebrygge
- Rundløype / slinga
- Fugleutkikkstårn / gjemmested
- Universelt utformet strekning/plass

Kriterier for en kvalitetsstrekning i Rekreative Ruter

Følgende kriterier skal være oppfylt for alle typene kvalitetsstrekninger:

- 1.** Tur-/sykkelruten skal skiltes og om nødvendig informeres om ved et naturlig utgangspunkt for turen. Dette kan være en gateway. Informasjonen skal finnes i flere former, også på nett og mobile informasjonssystemer. Infoskilts utforming bør følge retningslinjene under RRs kvalitetssystem.
- 2.** Skilt om hva slags kvalitet strekningen har bør finnes ved utgangspunktet for turen, under strekningen eller på nett / mobile informasjonssystemer.
- 3.** Skilt og merking skal være godt synlig slik at brukeren alltid føler seg trygg på å finne veien. Anbefaler å følge retningslinjene i RRs kvalitetssystem.

Følgende kriterier anbefales oppfylt for alle typene kvalitetsstrekninger der forholdene i naturen og terrenget tillater det, men spesielt for høy standard og service kvalitetsstrekninger:

- 4.** Tilgjengelig **toalett**, fortrinnsvis hele året i nær tilknytning til strekningen. Toalettet bør helst være rullestoltilpasset og aller helst universelt tilgjengelig.
- 5.** **Benker** langs turveien i passe avstand slik at det finnes muligheter for hvile. Plass til rullestolbruker ved siden av benken.
- 6.** Jevnt, fast og flatt **dekke**. Ikke nødvendigvis asfalt, men drenert uten huller Bredde gjennomsnittlig på minst 2 m. Grener og gjenstander må ikke forhindre fremkommelighet.
- 7.** Fortrinnsvis **tilgjengelig** for barnevogner og rullestoler
- 8.** **Raste-/Grillplasser** med god atkomst, fortrinnsvis tilgjengelig for rullestolbrukere
- 9.** **Servicefunksjoner** som butikk, overnatting, café eller lignende langs turveien samt andre bedrifter som er tilknyttet Rekreative Ruter må synliggjøres gjennom informasjon langs rutene. Oversikt over hva som finnes må gjøres tilgjengelig på nett/mobile informasjonssystemer samt skiltes ute.
- 10.** **Sykkelparkering** med lås muligheter, reparasjon og kjøp av utstyr/deler til sykkelen må finnes i nærheten av strekningen eller informeres om hvor man kan finne dette.
- 11.** Nærhet til kollektivtransport.
- 12.** **P-plasser** for bil, også for mennesker med nedsatt funksjonsevne (4,5 x 6 m).
- 13.** Fortrinnsvis **tilgjengelig for flest mulig**. Tilrettelegging med ledekanter for synshemmede, lave infoskilt etc. i henhold til krav om universell tilgjengelighet. Samarbeide med søsterprosjektet Tilgjengelig Friluftsliv.

4.2 Eksempler på kvalitetsstrekninger

På samme måte som med antall kilometer rekreative ruter har partnerne fått spørsmål om de har definert kvalitetsstrekninger i henhold til Rekreative Ruters kriterier for kvalitetsstrekninger. Vi ville i så fall vite hvor disse strekningene går, hvilke kriterier som er lagt til grunn ved kvalitetsvurderingen av strekningen, og ca hvor mange kilometer det var snakk om.

Det er ikke alle partnere som har definert kvalitetsstrekninger, men flere forteller at de planlegger å etablere kvalitetsstrekninger også etter prosjektperioden er over. Nedenfor ser du en skjematisk fremstilling av kvalitetsstrekningene som er rapportert inn av partnerne. Enkelte av kvalitetsstrekningene er nærmere beskrevet i artikler.

Tabell 2 Skjematisk framstilling av kvalitetsstrekninger i de ulike regionene. Ikke alle kommuner har definert kvalitetsstrekninger, men mange forteller at de ser for seg å jobbe videre med dette etter 2012.³

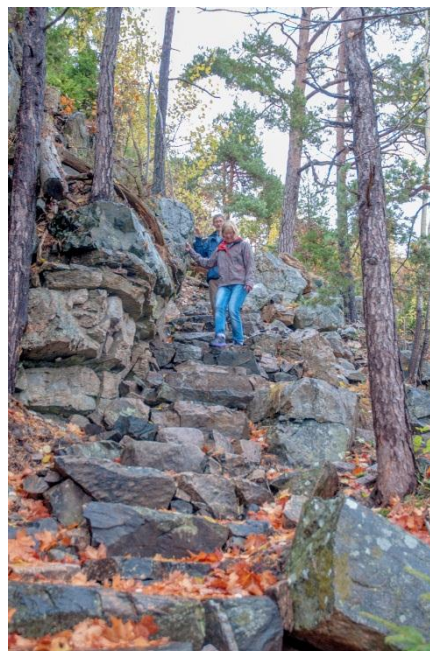
Region	Kommune	Strekning	Kvalitet	Kilometer
Nordjylland	Læsø	Nisseruten	Naturopplevelse	3
Västra Götaland	Härryda	Vandringstig Labbera	Naturopplevelse	?
	Uddevalla	Rundslinga Ljungskile	Naturopplevelse	?
Østfold	Moss	Gateway Moss – Alby, med sløyfe om Rødsåsen	Natur- og kulturopplevelse, Høy standard og service	8
	Råde	Storesand – Husbystranda – Storesand	Naturopplevelse	3
	Halden	Fredriksten festning	Kulturopplevelse	3,5
		Berby	Naturopplevelse	15
		Halden sentrum	Høy standard og service	6
Akershus	Bærum	Sandvika - Bærums verk	Natur- og kulturopplevelse	8
		Veritas - Sarbuvollen	Naturopplevelse	2,5
		Sandvika sentrum - Kjørbo	Natur- og kulturopplevelse	3
	Frogn	Sykkelrute Korsegården-Drøbak	Natur- og kulturopplevelse	9
		Kystkulturstien Håøya og Skansene - Kopås	Natur- og kulturopplevelse	5,5
		3 historiske runder i Drøbak	Kulturopplevelse	6
	Vestby	Steinsatt del av Kyststien	Naturopplevelse	0,5
Buskerud	Hurum	Holtnesrunden sykkelrute		8
	Lier	Reistad- Gullaugkleiva	Høy standard og service	4

³ Mangler informasjon fra Skåne og Sjælland

4.2.1 Fra interregionalt til interkontinentalt samarbeid – steinstien i Vestby

Når man lager sti i strandsonen er det mange hinder man lett kan støte på. I Vestby i Akershus var hinderet en bratt skrent. Sherpaer fra Nepal ble løsningen.

- Vi har hatt mange kreative løsninger i hodet, men de løsningen vi hadde ble alt for krevende og kostbare, sier Klaas Neij, ansvarlig for friluftstiltak i Vestby kommune. En ny idé ble sådd etter å ha sett på « *Der ingen skulle tru at nokon kunne bu* », et norsk underholdningsprogram om avsidesliggende og unike bosteder rundt om i landet. Programmet viste hvordan sherpaer laget stier i fjellet. Etter at Neij hadde lekt litt med tanken på å bygge trapp, ble grunneier kontaktet. Deler av stien som er etablert går over privat eiendom, men dette viste seg ikke å være noen hindring. Grunneieren syntes ideen om trapp var god, og fjellbonde Geir Vetti ble kontaktet. Han holder til på Vestlandet og har i flere år organisert sherpaer som har bygd stier en rekke steder rundt om i norske fjell.

Etter hjelp fra Sherpaene kan man nå gå på en sammenhengende Kyststi gjennom Vestby. Steinstien gir en unik opplevelse!

Det viste seg at sherpaene gjerne tok turen over fjellet og til Vestbys kyst. Ikke mange dagene etter at kontakt ble etablert, var sherpaene på plass. Og de ligger ikke akkurat på latsiden. Det ble først holdt befaringsplanlegging, deretter satte de i gang. Sherpaene jobber effektivt, med spade, spett, og seg selv som kran, i tillegg til en god dose pågangsmot. Steiner brytes løs, og bæres på ryggen dit de skal. Så legges de omhyggelig på plass. Bolter og andre festemåter er nesten utelukket. Sherpaene trenger ikke det for å få steinene til å ligge fjellstøtt. En gruppe på fire sherpaer jobbet i til sammen 240 timer for å bygge trapp opp den 30 meter høye åsen ved Emmerstadbukta sør for Hvitsten i Akershus.

Idé og planer om kyststi i Vestby har eksistert i nærmere 16 år, men det var Rekreative ruter som gjorde det mulig å få til finansiering, inklusiv arbeidet sherpaene har utført. I dag er det etablert kyststi gjennom hele Vestby. Også syklistene har merket rute, enten på samme sted som kyststien eller som en alternativ rute. - Dette er en idé og en plan som har ligget på bordet i nærmere 16 år. Plutselig åpner det seg en mulighet økonomisk og da gjelder det å legge seg i selene. Når det gjelder sherpaene kan jeg ikke få sagt det godt nok hvor fantastisk flinke disse fagarbeiderne er, sier Klaas Neij.

Ryktet om trappene som hadde kommet på plass i Vestby spredde seg til Oppegård kommune. Og i oktober var samme arbeidslag på plass for å lage sti langs idylliske Bunnefjorden. Kyststien i Oppegård er altså også forlenget ved hjelp av sherpaenes kyndige arbeid.

Her kan du lese mer om Kyststien i Vestby:

<http://www.vestby.kommune.no/kyststien.274402.no.html>

4.2.2 Kvalitet når kommunen og naturstyrelsen kommer sammen – Nisseruten i Læsø

- Det er flere spennende ruter på Læsø, men den vi synes har blitt best er i et samarbeid mellom Naturstyrelsen og oss, forteller Karen Greve Somersøet i Læsø kommune.

Læsø kommune er en egen øy øst for Jylland. Her har de merket en liten rute i en såkalt klitplantasje – hvor det etter sigende gjemmer seg både nisser og troll!

Ruten har fått navnet Nisseruten, og er en spennende familievandretur – særlig velegnet for barn og deres foreldre. Ruten starter og slutter ved Skovhytten (Naturstyrelsens Gateway på Læsø). Ved skovhytten finnes en trimløype, samt bål- og grillplass. Det finnes også toaletter og lokaler hvor man kan søke ly for været om det skulle regne. Plassen er etablert blant annet i forbindelse med Rekreative Ruter, i et godt samarbeid mellom Læsø Kommune og Naturstyrelsen.

Turen byr på mange opplevelser, blant annet kan man på de høye sanddynene få utsikt til havet. Dette er også innlandssanddyner, og her vokser det spennende skog og trær som er gode å klatre i. Kommunen har laget en liten folder med informasjon til barnefamilier, med gode ideer for turen. Kanskje, hvis alle er helt stille, kan de høre trollene som gjemmer seg? Eller finner vi noen nisser på Nissebakken? Eller hva om alle leker at de er troll?? Alt i alt en spennende tur!

5 Behovstilpassede strekninger

Som et ledd i å få flere ut på tur skulle prosjektet også vurdere om det kunne være et potensial for behovstilpasning av enkelte strekninger. Arbeidspakkegruppen har hatt flere diskusjoner om hvordan en skal definere behovstilpasning. Det kan være snakk om tilgjengelighet for bevegelseshandicappede og/eller synshandicappede brukere, eller andre med nedsatt fysisk bevegelsesevne. Det kan også være snakk om befolkningsgrupper som normalt ikke benytter seg av rutene. Disse kan være inaktive, eller personer med psykiske, sosiale eller kulturelle barrierer for å komme seg ut i naturen. Det kan også være turister eller tilflyttere med språkbarrierer.

Søsterprosjektet Tilgjengelig Friluftsliv, et interregprosjekt i Norge-Sverige-programmet som har gått parallelt med Rekreative Ruter, har hatt behovstilpasning av friluftsområder som hovedfokus. I utgangspunktet så man for seg tett sammenheng mellom disse prosjektene, men det viste seg at strekningene/friluftsområdene i de to ulike prosjektene var lite sammenfallende. I tillegg dekkes ikke regionene av dette programmet.

Det har altså vært diskusjoner om hva man kunne få til i Rekreative Ruter-prosjektet. Arbeidspakkegruppen avgjorde at det ikke kunne forventes av hver partner å etablere behovstilpassede strekninger i sitt område. Enkelte steder fantes strekninger med tilfredsstillende standard, mens det andre steder kun vil foreligge forslag til strekning som bør tilrettelegges. Dermed gikk prosjektet inn for et regionalt fokus – at hver region i RR burde ha minst ett uteområde tilgjengelig for grupper med særlige behov.

Viktige momenter å tenke på når man jobber med behovstilpasning:

- Tenke helhet
 - Å tenke helhet i universell standard betyr ikke bare bred turvei med jevnt dekke og lav stigning. Har man laget en rullestoltilpasset baderampe, må man også tenke på tilrettelagt parkeringsplass, toalett, omkledeområde og solide turveier mellom disse. Det er viktig med forutsigbarhet for brukerne.
- Tilrettelegge der terrenget og naturen tillater det
- Tilrettelegge etter behov – man må tenke gjennom hvem man vil tilrettelegge for og hva de har behov for av tilpasninger
- Informasjon – gjerne på nett! De med redusert funksjonsevne, har større behov for å planlegge hjemmefra

Kvaliteter som kan gjøre området tilgjengelig for personer med nedsatt gangfunksjon og for synshemmede, kan være:

- rydding av turstier
- lett forståelige infoskilt, god skilting og merking langs rutene
- gode trinn- og trappeforhold (markering av trinnenenes ytterkant)
- rekkverk i hele trappens lengde
- rekkverk/håndlister langs gangveier som støtte og orienteringselement
- sikring av farlige steder (bratte skrenter, bryggekanter o.l.)
- god belysning
- hvilemuligheter

Psykiske, sosiale og kulturelle barrierer

Det finnes også mennesker som har mentale, sosiale eller kulturelle barrierer for å bruke stinettet. Hvordan kan man legge til rette for disse? Dette er sammensatt og svaret ligger neppe i den fysiske tilretteleggingen, i alle fall ikke alene. Tilbud som å vandre sammen med andre, organiserte turer, spesielle informasjonstiltak, ledsagermuligheter og lignende er trolig mer virkningsfullt. Det er også sannsynlig at jo mer opplevelsesrik en strekning er – desto mer spennende vil den trolig oppleves av dem som har noen form for mentale barrierer. Enkelt friluftsliv uten konkurranselementer er viktig for den mentale helse, både som forebygging og som tilfriskning

Behovstilpasning betyr også at vi lar brukeren selv bestemme hva han eller hun kan mestre - Gi god informasjon slik at brukeren selv kan bestemme. Til syvende og sist er *målet* med behovstilpasning er det aller viktigste – nemlig at flere kommer ut på tur!

5.1 Eksempler på behovstilpassede strekninger

5.1.1 Synergier med Tilgjengelig Friluftsliv

Tilgjengelighet i Uddevalla

Uddevalla kommune i Västra Götaland er prosjekteier av prosjektet Tilgjengelig Friluftsliv – dermed er det kanskje ikke så rart at en rekke steder i kommunen er tilrettelagt for personer med redusert funksjonsevne. Både turveier, båtbygger og en åpen bondegård er gjort, eller skal gjøres, mer tilgjengelig.

- For én målgruppe er friluftsliv en kortere spaseretur etter evne, til en vakker plass. Underveis gis muligheter til den som behøver en stunds hvile, forteller Anders Krylberg i Uddevalla kommune.

En slik plass ligger i Ljungskile, sør for Uddevalla. Her går en strandpromenade Ljungskile Turistbyrå til et platå vest for Ljungs kirke. Strekningen er slak og fin, og følger stort sett Ljungskilevikens strandlinje. Det er flere hvilebenker langs strekningen, og benken ved Ljungs kirke har man en fantastisk utsikt over viken.

Ved turistbyrået er det også god tilknytning til kollektivtransport, slik at man kan komme seg til og fra uten bil.

I området rundt Ljungs kirke og langs strandpromenaden mot Ljungskile turistkontor er det tilrettelagt for trillende turglade og andre med redusert bevegelsesevne

Kyststien i Rygge

Rygge kommune i Østfold er en av flere kommuner som har deltatt i både Rekreative Ruter og søsterprosjektet Tilgjengelig Friluftsliv. Interregprosjektet tilgjengelig friluftsliv er et samarbeid mellom kommunene langs kysten av Norge og Sverige, og strekker seg fra Orust og Uddevalla i Bohuslän i sør, til Oppegård og Nesodden ved Oslofjorden i nord. Prosjektet har som mål å gjøre flere friluftsområder tilgjengelige for mennesker med nedsatt funksjonsevne.

Ved å utnytte synergien mellom disse to prosjektene har Rygge fått til mye som er til glede for alle slags turfolk i kommunen. På flere steder er det opparbeidet parkeringsplasser, turveier, fiskebrygger og ilandstigningsbrygger som er tilrettelagt for personer med nedsatt funksjonsevne. Alle tiltakene er gjort i tilknytning til Kyststien som går gjennom kommunen.

- Vi har opplevd det tette samarbeidet med prosjektet Tilgjengelig friluftsliv som konstruktivt, og dette samarbeidet har bidratt til at vi i stor grad har tenkt tilgjengelighet også i Rekreative Ruter, forteller Anna Edquist i Rygge kommune.

Helt uti vannkanten har arbeidsgjengen i Rygge anlagt bred, slak sti med fast dekke. På odden i det gjerne blir det anlagt en fiskebrygge som er tilpasset rullestolbrukere.

5.1.2 Behovstilpasning ved store Økssø på Nordjylland

Det populære turområdet Store Økssø ligger sentralt i Rold Skov i Rebild kommune på Nordjylland. Rundt sjøen går en turvei på om lag 3 kilometer som er godt tilrettelagt for barnevogn og rullestoler. Turveien er tilrettelagt i samarbeid med handikapforbundet.

Solide turveier, tilpasset skiltning, benker og grillplasser gjør turområdet rundt Store Økssø godt tilgjengelig også for rullende turglade! Ved parkeringsplassen finnes også HC- toaletter

Like nord for sjøen går det jernbanespor, og i nær hundre år hadde toget stoppested her. Mennesker fra de omkringliggende byene kunne sette seg på toget og komme direkte ut i det vakre naturområdet. Stoppestedet ble så lagt ned på 70-tallet, men det er i dag håp om at en oppgradering av jernbanenettet i området skal bety at man på ny kan etablere stoppested her.

Bilde 1 Gangveien under toglinja er godt tilrettelagt for rullestol og barnevogn. Hvis det gamle stoppestedet ved Store Økssø åpnes igjen vil mange kunne ta seg direkte hit med tog!

Du kan lese mer om Store Økssø her: http://www.roldskov.info/Store_Økssø-884.aspx

5.2 Nyttige nettsteder og informasjon om behovstilpasning

UD I NATUREN

Naturstyrelsen i Danmark har et søkbart turkart på sine hjemmesider, hvor man kan søke opp turmuligheter som er tilrettelagt for personer med bevegellesproblemer eller rullestol. Kartløsningen heter Ud i naturen, her finner man den: udinaturen.naturstyrelsen.dk/udinaturen/

GOD ADGANG

Danskene har også en merkeordning som skal gjøre det lettere for personer med nedsatt funksjonsevne å bevege seg ut. Merkeordningen God Adgang informerer om de fysiske adgangsforholdene til bygninger og utearealer. Dette er et samarbeid mellom danske handicaporganisasjoner og besøksnæringen. Via nettstedet kan man få opplysninger om adgangsforholdene til stedene som er medlem av merkeordningen. Nettstedet finner du her: www.godadgang.dk/

EKSEMPELSAMLING TIL NASJONAL STANDARD

I Norge fikk man i 2011 en ny standard for universell utforming av opparbeidete uteområder (NS 11005:2011). Til standarden er det utarbeidet en eksempelsamling som viser praktiske eksempler på bruk av standarden. eksempelsamlingen kan lastes ned fra til Norsk Standards hjemmesider www.standard.no

ERFARINGER FRA FRILUFTSRÅDENES ARBEID

De norske friluftsrådenes samarbeidsorgan Friluftsrådenes landsforbund har i 2012 utarbeidet en rapport om universell utforming i friluftsområder. Denne tar for seg erfaringer friluftsrådene har gjort i forbindelse med tilrettelegging for personer med nedsatt funksjonsevne. Rapporten heter *Friluftsliv for mennesker med funksjonsnedsettelse - Erfaringer fra friluftsrådenes arbeid*, og kan lastes ned her <http://www.friluftsrad.no/file=6448>

UNIVERSELL UTFORMING AV FRILUFTSOMRÅDER I BUSKERUD

Buskerud fylkeskommune har sammen med fylkesmannen i Buskerud koordinert et prosjekt som søker å bidra til universell utforming i statlig sikrede friluftsområder i fylket. Gjennom prosjektet er det utarbeidet skisseplaner for enkelte godt egnede friluftsområder, samt laget en "estetisk veileder" for friluftsområder generelt. Bakgrunnen for veilederen er tanken om at universell utforming bidrar til et generelt kvalitetsløft og økt standard på friluftsområder. Les mer om Fylkeskommunens arbeid her:

<http://www.bfk.no/modules/theme.aspx?ObjectType=Article&ElementID=21868&Category.ID=6634&Itemid=2283&a2=14227>

TILGÅNGLIGHETSDATABASEN

Sverige har en nettbasert, søkbar database for behovstilpassede områder. I Tillgänglighetsdatabasen får du informasjon om den fysiske tilgjengeligheten i butikker og restauranter, innen offentlige tjenester samt i friluftsområder og andre besøksmål. Målet er at hvert sted skal være så godt beskrevet at brukeren selv skal kunne avgjøre om han eller hun kan bruke området. Prosjektet Tilgjengelig Friluftsliv benytter denne databasen til sine tiltak, og alle prosjektområder skal inventeres og oppføres i databasen. Østfold og Akershus fylkeskommuner har også fått tilgang til databasen gjennom dette prosjektet, og planlegger utvikling av en norsk versjon av verktøyet.

Tillgänglighetsdatabasen finner du her: www.t-d.se/sv/TD/

6 Bæredyktig persontransport

Rekreative Ruter har også et klimaperspektiv. Vandre- og sykkelturnisme er bæredyktig turnisme, med lav klimabelastning - I alle fall hvis brukerne bor i kort avstand til rutene, og har mulighet til å komme seg til og fra rutene på en bæredyktig måte. Ideelt sett skal det være lett å supplere sin vandre- eller sykkelturn med kollektiv transport, men dette er ikke alltid tilfellet i dag. Som en del av AP3 skulle arbeidsgruppens deltagere ta initiativ til et fremstøt mot de regionale kollektivtransporttilbyderne med tanke på å forbedre servicen for vandrere og syklister i hele programområdet.

Spesielt i Norge har det vist seg at denne delen av arbeidspakken skulle bli vanskelig å ro i land. Det norske partnerskapet tok initiativ til et møte med kollektivtilbydere i den norske delen av prosjektområdet for å diskutere sykkeltransport, men møtet førte ikke fram. Kollektivtilbyderne i Norge viser liten vilje til å legge til rette for samarbeid med tanke på sykkeltraseer og vandreruter. Her er det persontransporten til og fra arbeid som er i fokus.

Det finnes tilbud som er tilrettelagt for sykkeltransport i Norge, blant annet til Rallarvegen, det populære turistmålet langs Bergensbanen. Men NSB ser ikke mulighet for å etablere tilsvarende opplegg for prosjektområdet i Rekreative Ruter.

I Sverige er bildet mye det samme – det er vanskelig å få med seg sykkel på tog og buss. Senest i 2011 innførte Svenska Järnbanan sykkelforbud på sine tog.

I Danmark har sykkeltransport på tog vært mulig i mange år, men det er ikke like tilrettelagt når sykkelene skal med på bussen. Det har heller ikke lyktes prosjektet å videreutvikle tilbudet i denne omgang. Derimot har det faktum at det er vanskelig å få til bærekraftig persontransport i tilknytning til rekreasjon og friluftsliv vekket politisk interesse ute i kommunene – så kanskje kan vi se økt fokus i framtiden.

Fra prosjektets side ble innsatsen rettet mot å gi informasjon om tilbudet som finnes i dag. Arbeidspakkegruppen oppfordret partnerne om å se på kollektivtilbudet som fantes fra før, og forsøke å legge sykkelrutene og stiene til kollektivtrafikkens knutepunkter. Igjen handler det om å gi god informasjon – selv om tilbudene er dårlige hjelper det godt at brukeren selv kan bestemme om turen er mulig å gjennomføre.

Nedenfor følger noen eksempler på måter å oppfordre til å komme seg ut i naturen på bærekraftig vis.

6.1.1 Natur- og kulturopplevelser uten bil i Skåne

Skåne i Sverige er en region rik på natur- og kulturressurser med alt ifra varierte naturområder til kulturminner. I dag er flere interessante besøksmål og opplevelser utilgjengelige uten bil, da kollektivtrafikken ikke når ende fram til besøksmålet.

I Skåne har regionale og lokale aktører gått sammen med kollektivtilbyderen Skånetrafiken om et samarbeid som skal medvirke til å skape bæredyktig utvikling og næringsmuligheter i tilknytning til Skånes mange natur- og kulturområder. Prosjektet har man kalt Natur- og Kulturbussen, og målet er å gi alla skåninger og mennesker som er i regionen på besøk muligheter til natur- og kulturopplevelser med buss og tog.

Natur- og kulturbussen startet som et treårig prosjekt, drevet av Region Skåne, i samarbeid med Malmö by og kommunene Lund, Høør og Kristianstad. Tormelilla kommune har vært med som støttekommune. Prosjektet startet i 2009, og har siden blitt forlenget ut 2013. Etter prosjektperioden skal prosjektet gå over til en permanent virksomhet i Skånetrafikens regi.

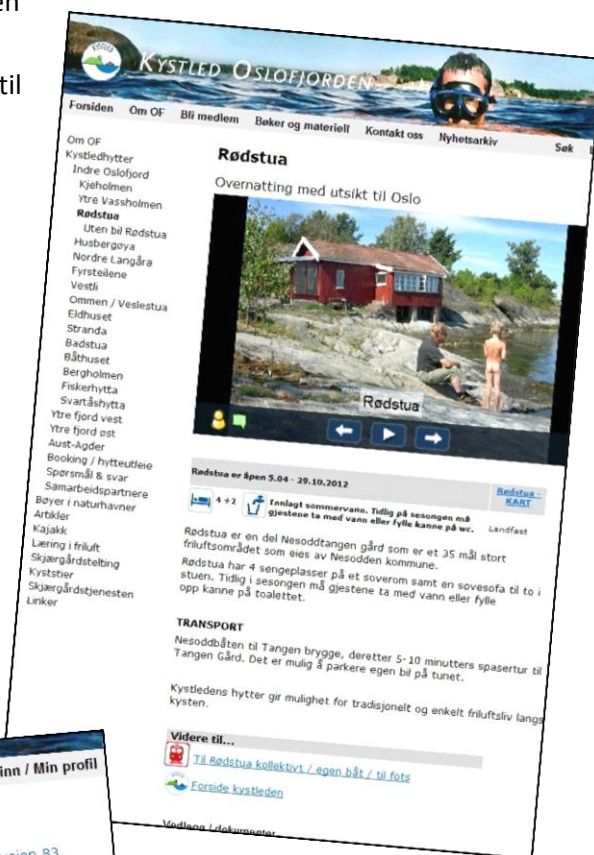
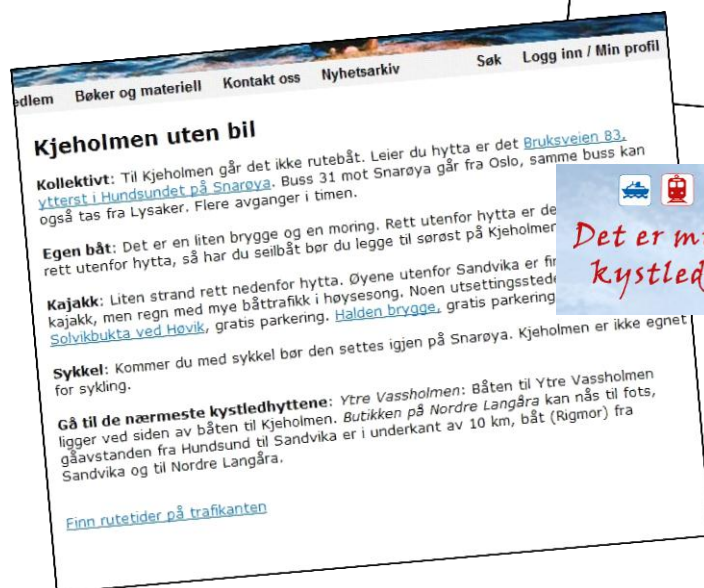
Prosjektet tipser på sin hjemmeside om besøksmål i Skåne og angir hvordan man tar seg dit uten bil. Hver måned presenteres et nytt program med aktiviteter og opplevelser, som gjerne er tilpasset årstiden. Gjennom en lenke til Skånetrafiken planlegger man sin reise. Programmet utgis også i trykket format en til to ganger i året. I samarbeid med et mangfold av organisasjoner, foretak og foreninger rundt natur- og kulturturisme tilbys flere aktiviteter i Skånes natur- og kulturområder, samt at eksisterende aktiviteter markedsføres bedre. Natur- og kulturbussprosjektet streber etter å tilby et så bredt spekter av aktiviteter, koblet til opplevelser og kunnskap, som mulig.

Natur- og Kulturbussen henvender seg selvfølgelig til, men velger i sin markedsføring å prioritere målgruppene skole, allmenhet, turister som besøker Skåne, samt øvrige grupperinger som kan ha interesse av prosjektet, eksempelvis ulike foreninger.

Du kan lese mer om Natur- og Kulturbussen her: <http://www.naturochkulturbussen.se/>

6.1.2 Oslofjorden er tilgjengelig med kollektivtransport – Kystleden viser vei

I samarbeid med den norske kollektivtilbyderen NSB gjorde Oslofjordens Friluftsråd i 2009 en innsats for å øke bruken av kollektivtransport til turmål i Oslofjorden. På sine nettsider med informasjon om Kystled Oslofjorden er det laget lenker til hvordan man kommer seg på tur uten bruk av bil. Kystleden er et landsomfattende samarbeid som gir allmennheten muligheten til å oppleve skjærgården på en miljøvennlig måte – med robåt og enkel overnatting. Oslofjordens Friluftsråd driver Kystled Oslofjorden, og via deres nettsider kan man få informasjon om, og booke, enkel overnatting langs fjorden. Sammen med informasjon om den enkelte hytte finnes en lenke som viser hvordan man tar seg til hyttene kollektivt, med egen båt, med kajakk eller til fots!

6.1.3 Med sykkel på tog i Danmark – DSB har skjønnet det!

Om nordmenn er født med ski på beina er det lett å tenke at danskene er født med en sykkel mellom dem! Derfor er det kanskje ikke så underlig at syklistene i Danmark lenge har hatt muligheten til å ta sykkel med på toget.

Danske Statsbaner (DSB) gir sine reisende mulighet til å ta med sykkel på de fleste av sine tog. På S-togene i København er det til og med gratis.

Dette mener DSB har resultert i flere syklende, men også flere togreisende – og dermed flere betalende kunder for dem.

På billettautomatene får man kjøpt klippekort til sykkel, og på regionaltogene er det avsatt egen område med plass til sykler og barnevogner. På enkelte strekninger, og i høysesong, kan det være nødvendig å reservere plass til sykkel. Noen tog har også begrenset med plass, og man har ingen garanti for at sykkelene får komme med. Men i hovedsak skal det være mulig å ta med seg en vanlig sykkel på de fleste strekninger. En betalende voksen med sykkelbillett kan gratis ta med seg to barn med sykkel.

Les mer om sykkel på toget på <http://www.dsb.dk/kundeservice/under-rejsen/service-i-toget/cykler/>

På togene mellom Aalborg og omkringliggende byer er sykkelene velkomne inn

Når man vel har kommet inn er det mulighet for å stille opp sykkelene i området som er avsatt for sykler og barnevogner. En novemberkveld var det få om plassen, men her kan det nok ofte bli fullt

7 Avslutning

Arbeidspakke 3 har hatt komplettering av stisystemet som oppgave. Resultatet av arbeidet er at vi har fått til et utvidet tilbud i flere av regionene, og hatt fokus på viktige spørsmål, som merking, kvalitetsstrekninger, behovstilpassede strekninger og tilknytning til kollektiv transport. Alle temaer har vært gjennomgått med tanke på metode- og erfaringsutveksling mellom prosjektlandene. Erfaringene fra prosjektarbeid er verdifulle, og vi mener det er viktigere å lære av hverandres gode eksempler enn å standardisere kriterier for løsningene.

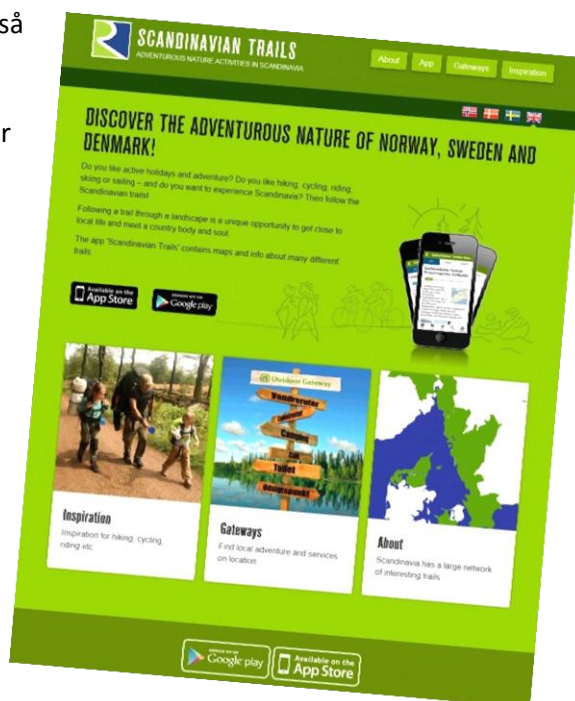
Kompletteringen av stisystemet vil alltid være aktuelt, mens et prosjekt alltid vil være begrenset i tid og rom. Nye problemstillinger må løses hos den enkelte partner, kanskje også i samarbeid med andre i nye prosjekter. Alle Rekreative Ruters problemstillinger vil være aktuelle i overskuelig framtid, og deri ligger potensialet for kommende prosjekter.

Resultatene presentert i dette Best Practice-heftet skal gi inspirasjon for videre utvikling av stinettet, også etter at prosjektet er ferdig. Kanskje kan det også gi inspirasjon til kommende prosjekter.

I tillegg til ideene og erfaringen er det lagt til rette for at de rekreative rutene skal leve godt videre.

Partnerne har fått en formidlingsplattform for sine ruter, i form av nettsiden scandinaviantrails.com og mobilapplikasjonen som er utviklet i prosjektet. Det blir opp til partnerne å utnytte dette verktøyet til å promotere sine kvalitetsstrekninger, vise vei til behovstilpassede strekninger og til de mangfoldige opplevelsene man kan ha til fots og på sykkel i våre regioner.

Arbeidspakkeledelsen sier med dette; takk denne gang – kanskje vi sees i interreg igjen!

Med vennlig hilsen

Arbeidspakkeleder, Rune Svensson

Direktør, Oslofjordens friluftsråd

8 Kilder til informasjon og inspirasjon

Nyttige nettsteder

Innovativ fjellturisme, Norsk standard for skilting og gradering

<http://www.fjellturisme.no/skilting-og-gradering>

Skåneleden

<http://www.skaneleden.se/>

Värmlandsleder

<http://hs-s.hush.se/?p=16837&m=5198>

Maltes stig

<http://www.maltesstig.se/index.htm>

Inspirasjon fra studieturene:

Østsveits turisme

www.tsoag.ch

Sveitsiske e-sykkelparker

http://www.swisstrails.ch/swisstrails_engl/veloland/ebike_park.html

Swiss mobility – Nasjonal informasjonsplattform

<http://www.schweizmobil.ch>

Lake District national park

<http://www.lakedistrict.gov.uk/>

Guide Denmark

www.guidedenmark.dk

Leverandører

Wood-ways - Broen over Liver Å

<http://www.wood-ways.com/>

Asker produkt - Treskilter i tråd med Merkehåndboka

www.askerprodukt.no

Søve produkter - Leverandør av tilpassede utemøbler

www.sove.no

Støttelitteratur for Rekreative Ruters kvalitetssystem

DN's håndbok for naturvennlig tilrettelegging 2006.

www.dirnat.no/attachment.ap?id=1554

Designguide for foldere mm 2009.

www.naturguidenhimmerland.dk

"Friluftsanordninger - En vägledning för planering och förvaltning". Naturvårdsverkets hemsida.

<http://www.naturvardsverket.se/sv/Start/Om-Naturvardsverket/Vara-publikationer/ISBN1/1200/91-620-1257-6/>

Merkehåndboka 2009.

http://www.hordaland.no/PageFiles/37393/Merkehandboka_2009.pdf

Merking og gradering av stier og løyper 2006. 1. utgave.

http://ekstranett.innovasjon norge.no/templates/Page_Meta.aspx?id=56032

Nasjonal merke- og graderingsstandard for destinasjonsnære turområder. 2005.

<http://www.numedal.net/uvdal2015/Uploads/Documents/Innovativ%20Fjellturisme/Merke-og-graderingsh%C3%A5ndbok-for-stier-og-l%C3%B8yper.pdf>

Naturvårdsverket 2003. Att Skylta Skyddad Natur.

www.naturvardsverket.se/bokhandeln

Naturvårdsverket 2007. Kriterier for Varmlandsleden.

www.naturvardsverket.se/bokhandeln

Norsk standard, prNS 11005 Universell utforming av opparbeidete uteområder – Krav og anbefalinger 2011.

<http://www.standard.no/no/Fagomrader/Universell--utforming/>

Skov- og Naturstyrelsens Skiltehandbog, 1996. Intern publikasjon.

Tillgänglig information (skyltning, tryckt, nett/mobil) se underlag från den svenska myndigheten. HANDISAM

http://www.handisam.se/Tpl/NormalPage_1345.aspx

Västra Götalandsregionen: Grafisk manual.

Västra Götalands len, 2007. «Att bygga besöksanläggningar i naturen». Rapport 2007:48.

Lensstyrelsen, Västra Götalands len. ISSN 1403-168X

www.o.lst.se

9 Vedlegg

1. Vedlegg til Kvalitetssystemet

VEDLEGG 1: Forslag til engelsk og norsk tekst om prosjektet Rekreative Ruter

Engelsk tekst:

Project 'Rekreative Ruter' (Recreational Routes) is a joint Scandinavian initiative which seeks to strengthen walking and cycling based tourism, and increase the degree of development of small businesses across regional - and national borders in Denmark, Norway and Sweden.

The project's vision is for more citizens and tourists to take advantage of the exciting experiences that are already available on the cycling and walking routes along Kattegat, Skagerrak and the Baltic Sea.

The Project runs for a period of 3 years (2010-2012). 'Recreational Routes' has around 70 partners from Denmark, Norway and Sweden.

Norsk tekst:

I perioden 2010-2012 deltar flere kommuner i Østfold, Akershus og Buskerud i et Interreg- prosjekt kalt "Rekreative Ruter". Prosjektet hører til ØKS-programmet (Øresund/Kattegat/Skagerrak). Østfold fylkeskommune er norsk prosjekteier. Prosjektet har rundt 70 partnere fra Danmark, Norge og Sverige.

Prosjektets mål er å skape et bedre grunnlag for reiseliv baserer seg på vandring og sykling innenfor rammen av et enkelt friluftsliv.

Logo-typer for EU og Interreg kan lastes ned fra www.interreg-oks.eu

VEDLEGG 2: Gradering av vanskelighet / svårighet for vandring og sykling

Gradering, Vandring

Passer for	Høydemeter
- Nybegynnere - Krever ingen spesielle ferdigheter - I hovedsak kortere turer - I de tilfeller hvor det er tilrettelagt for rullestolbrukere, barnevogn, merkes dette med eget symbol	< 300 m
- Nybegynnere - Middels godt trente turgåere - Grunnleggende ferdigheter	< 400 m
- Erfarne turgåere - God utholdenhet - Krever godt turustyr og gode fjellsko	< 1000 m
- Erfarne fjellfolk - God utholdenhet - Krever godt turustyr og gode fjellsko - Kunnskap om kart og kompass	Ingen maks

Sti type	Stigningsgrad/eksponering
- Asfalt, grus, skogsvei og gode stier - Stor grad av opparbeiding som gir god fremkommelighet - Underlaget er fast og jevnt, og uten hindringer - Ingen vad/kryssing av bekk	Moderate stigninger, men ingen bratte eller vanskelige parti
- Som grønn løype, men kan ha mer krevende partier - Kan være steinete, men ikke krevende ur - Ingen vad/kryssing av bekk	- De fleste stigningene er moderate, men kan inneholde enkelte bratte partier - Enkelte partier kan oppfattes som luftige for noen
- Sli, åpent terreng, sten, ur og snau fjell - Kryssing av bekkefar, traversering av bratte helninger og lengre områder med både løs stein og myr - Inntil to vad/kryssing av bekk	- Flere typer stigninger og utfordringer - Flere luftige og utsatte partier - Kan inneholde tekniske utfordringer og passasjer med noe klyving med støtte av hendene
- Lengre og/eller mer tekniske løyper enn «rød» - Vad/kryssing av bekk forekommer gjerne	- Typiske turer vil være lengre toppturer med bratte stigninger og ujevnt underlag - Kan ha partier som er meget luftige og partier/passasjer med utsatt klyving - Smale egger, sva, ur, etc.

Gradering, Tursykling

Definisjon: Sykling på vedlikeholdt vei

Passer for	Høydemeter	Stigningsgrad
- Lett tur - Kan sykles på all slags type sykkel - Kan sykles med tilhenger - Bør kunne sykles av barn ned til 6-8 år (sammen med voksne)	< 100 m	Maks 5 %
- Middels lett tur - Kan sykles på all slags type sykkel - Kan sykles med tilhenger - Bør kunne sykles av barn ned til 8-10 år (sammen med voksne)	< 300 m	Maks 8 %
- Middels krevende tur - Kan sykles på all slags type sykkel (flere gir anbefales) - Kan sykles med tilhenger	< 600 m	Maks 12 %
- Krevende tur - Kan sykles på all slags type sykkel (flere gir anbefales)	Ingen maks	Ingen maks

Løypetype
Fast underlag, grusdekke og/eller asfalt
- Fast underlag, grusdekke og/eller asfalt - Kjørrevei - Kortere partier med trillesti kan forekomme
- Fast underlag, grusdekke og/eller asfalt - Kjørrevei - Partier med trillesti kan forekomme - Noe variasjon i underlag kan forekomme
- Fast underlag, grusdekke og/eller asfalt - Kjørrevei - Lengre partier med trillesti kan forekomme - Betydelig variasjon i underlag kan forekomme

2. Avtale og baggrundstekst for Samarbejdet Riderute i Nordvendsyssel

AFTALE OM RIDERUTE I NORDVENDSYSSEL

Mellem Projekt "Riderute i Nordvendsyssel" og undertegnede ejer af følgende ejendom indgås herved aftale om forløb og anlæg af Rideruten i Nordvendsyssel:

Matr. nr. :
Ejerlav :
Ejers navn :
Adresse :

De almindelige bestemmelser for riderutens etablering, vedligeholdelse og brug fremgår af vedlagte "Generelle oplysninger og bestemmelser om Riderute i Nordvendsyssel."

Derudover tinglyses også retten til at færdes til fods.

Riderutens forløb fremgår af det vedlagte kortbilag.

På ejendommen vedrører rideruten en strækning på ca. xx m

Der udbetales en erstatning på xx kr.

Aftalen tiltrædes, herunder at aftalen tinglyses efter naturbeskyttelseslovens §55 stk. 3, med virkning fra xx.xx.xx.

.....
Navn ejer

.....
Dato

.....
Navn prosjektansvarlig Dato
for Projekt Riderute i Nordvendsyssel

GENERELLE OPLYSNINGER OG BESTEMMELSER OM RIDERUTE I NORDVENDSYSSEL

1. SAMARBEJDET "RIDERUTE I NORDVENDSYSSEL".

Følgende har tiltrådt en samarbejdsaftale med navnet "*Riderute i Nordvendsyssel*":

Frederikshavn Kommune
Hjørring Kommune
Hjørring Frederikshavn Familielandbrug
LandboNord
Dansk Ride Forbund
Dansk Islandshesteforening
Friluftsrådet
Naturstyrelsen, Vendsyssel
Region Nordjylland
Destinationsselskabet Toppen af Danmark

Formålet med samarbejdet er

- * at etablere, drive og udbygge en sikker og sammenhængende riderute igennem Nordvendsyssel,
- * at give oplevelser og oplysning om natur, landbrug og skovbrug i Nordvendsyssel og om, hvordan landskabet benyttes og beskyttes, herunder oplyse om god rideskik,
- * at give flere brugere, både fastboende og turister, yderligere muligheder i naturen og
- * at understøtte indlandsturismen, lokale aktiviteter og overnatningssteder, landboturismen og bondegårdsferie samt skabe en større variation i udbuddet af feriemuligheder og en forlængelse af turistsæsonen.

Samarbejdet er støttet af tilskud fra Friluftsrådet, Lokale- og Anlægsfonden, Skov- og Naturstyrelsen, Miljøministeriet, Frederikshavn Kommune og Hjørring Kommune.

Det praktiske arbejde med riderutens etablering og vedligeholdelse m.v. forestås af de enkelte kommuner som stibestyrelse på vegne af samarbejdet "*Riderute i Nordvendsyssel*" og i øvrigt i samarbejde med rideorganisationerne og lignende brugergrupper.

2. AFTALER MED LODSEJERNE.

Lodsejeraftaler om rideruten omfatter alene en ret for offentligheden til færdsel til hest samt en ret til at etablere og vedligeholde rideruten, herunder - efter nærmere aftale med lodsejeren - eventuelle særlige anlæg, på følgende vilkår:

- * Offentligheden har, på eget ansvar, ret til færdsel til hest.
- * Færdslen er kun tilladt fra kl. 06.00 til solnedgang.
- * Ændring af ruteforløbet må kun foretages efter nærmere aftale med styregruppen for samarbejdet.
- * Der må ikke gøres ophold nærmere end 150 m fra beboelsesbygninger.
- * Jagt og fiskeri er ikke omfattet af aftalerne.
- * Hunde må ikke medtages.
- * Der må ikke hegnes på tværs af ruten.
- * Kommunen har som stibestyrelse ret til at færdes på ridestien med motorkøretøjer i forbindelse med anlæg, tilsyn og vedligeholdelse af stien og de tilhørende anlæg som hegn, broer, spange, skilte, afmærkningspæle, borde, bænke, affaldsstativer og lignende.

I øvrigt gælder naturbeskyttelseslovens almindelige bestemmelser for offentlighedens færdsel og ophold i naturen.

3. TINGLYSNING.

Bestemmelsen om rideruten og færdselsretten hertil tinglyses på de enkelte ejendomme efter naturbeskyttelseslovens § 55 med Nordjyllands Amt, Natur- og Miljøkontoret samt kommunen som påtaleberettiget.

4. OMKOSTNINGER.

Alle anlæg, der har til hensigt at tilgodese publikums adgang til og benyttelse af rideruten, samt alle udgifterne til riderutens planlægning, vedligeholdelse og sikring afholdes af samarbejdet "Riderute i Nordvendsyssel" og de offentlige myndigheder uden udgift for lodsejerne.

5. ERSTATNING.

Som vederlag for aftale om rideruten kan lodsejeren få et engangsbeløb til fuld og endelig erstatning.

Beløbet udbetales, når aftalerne om en delstrækning er underskrevet af lodsejerne, godkendt af samarbejdet "Riderute i Nordvendsyssel" og aftalen tinglyst.

Miljø- og Energiministeriet kan desuden erstatte skader, der opstår som følge af brugen af denne riderute efter bestemmelserne i naturbeskyttelseslovens § 55, stk. 4 og reglerne i *"Aftale mellem Miljøministeriet og Dansk Skovforening, Dansk Erhvervsjordbrug, Dansk Familiebrug og De danske Landboforeninger om en godtgørelse for brand-, tyveri-, og hærværksskader forårsaget af publikum."*

Skader, der medfører tab på 1.000,- kr. eller derunder, erstattes ikke af Miljø- og Energiministeriet, men af Projekt Riderute i Nordvendsyssel.

Eventuelle skader anmeldes straks (inden 4 dage) til kommunen, som hjælper med udfyldelsen af skadesanmeldelsen.

6. VOLDGIFT.

Alle tvivsspørgsmål om forståelse af denne aftale afgøres af to af retten udpegede uvildige personer, hvis afgørelse er bindende for parterne.

3. Asker turlags instruks til rodemestere

VEDLIKEHOLD AV TURSTINETTET I VESTMARKA SYD, KJEKSTADMARKA / VARDÅSEN OG KYSTSTIEN

Organisering

Asker Turlags ansvarsområde er delt inn i 3 områder: Vestmarka Syd, Kjekstadmarka/Vardåsen og Kyststien med tverrforbindelsene til marka. Hvert område er inndelt i roder, hver med sin rodemester som i henhold til instruks bistår områdelederen med vedlikehold av stiene slik at de er i tilfredsstillende stand. Områdeleder definerer rodene og finner rodemestre.

Instruks for rodemesteren

- Merkeinstruksen av 2008 samt dokumentet «HMS for feltarbeid og dugnadsarbeid i DNT Oslo og Omegn» legges til grunn.
- Stiene i roden inspiseres 2 ganger pr. år, - første gang så snart som mulig etter at snøen har gått og annen gang om sommeren med fullt løvdekke.
- Kvister og grener ryddes bort. Eventuelle vindfall og toppbrekk fjernes. Klopper og gjerdestiger kontrolleres. (Det må påses at konstruksjonene er sikre).
- Mindre vedlikeholdsarbeider utføres underveis: Kutting av grener og busker som reduserer framkomlighet eller skjuler merker, festing av skilter som har løsnet, oppretting av skjeve skiltstoper, reparasjon av mindre skader på klopper, gjerdestiger og gangbaner.
- Sjøppel fjernes
- Ved større, nødvendige tiltak varsles områdeleder for å få assistanse.
- Rapport sendes områdeleder.

Forutsetninger

- Arbeidet er frivillig og ubetalt.
- Utgifter til utstyr, materialer og transport dekkes etter regning. Bruk av egen bil dekkes etter gjeldende km-sats (DNT Oslo og Omegn).
- DNT Oslo og Omegns forsikringsordning for dugnadsarbeid gjelder.

4. Avtale mellom Asker kommune og Asker turlag

1 AVTALEDOKUMENTER

Avtalen består av følgende dokumenter:

Avtale om leveranse (denne avtalen)

Bilag 1 – Kundens kravspesifikasjon

2 AVTALENS INNHOLD OG OMFANG

Asker kommune og Asker Turlag inngår samarbeidsavtale om vedlikehold av blåmerkede turstier (Kyststi og stiene i marka) i Asker kommune i henhold til kravspesifikasjon.

3 AVTALENS VARIGHET - OPPSIGELSE

Avtalen gjelder med virkning fra januar 2012, og løper til partene blir enige om oppsigelse/ endringer. Avtalen skal oppdateres annethvert år.

4 KVALITETSSTANDARD, PRIS OG FAKTURABETINGELSER

Varer og tjenester skal leveres i henhold til den standard som fremgår av Bilag 1, kundens kravspesifikasjon.

Oppdraget godtgjøres med kr. 15.000,- per år for vedlikehold av Kyststien, tverrforbindelser mellom Kyststien og marka og stien på Langåra og med 30.000,- per år for vedlikehold av stiene i marka, til sammen 45.000,-. Asker Turlag sender faktura til Asker kommune, hvert år innen 15. februar. Fakturaene påføres: Att. Jorunn Lie, bestillernr. 21064802.

5 FORSIKRINGER

Leverandøren plikter selv å holde nødvendige forsikringer avhengig av leveransen. Leverandøren plikter under utførelsen av oppdraget å ha sedvanlig ansvarsforsikring. Forsikringen skal dekke ansvar for skade utfører, dennes representanter og eller ansatte kan påføre tredjemanns person eller verdier under gjennomføringen av oppdraget. Det samme gjelder skade på bygninger, anlegg og evt løsøre som tilhører kommunen.

Forsikringer skal fremlegges kommunen for godkjenning innen kontrakt inngås. Leverandøren skal sørge for relevant forsikring gjennom hele avtaleperioden.

Forsikringsbeviset skal ikke inneholde bestemmelser som reduserer kommunens rett til å kreve erstatning direkte fra forsikringsselskapet eller som kan redusere kommunens krav som følge av utførers forhold etter at forsikringstilfellet

6 ANDRE FORHOLD AV BETYDNING

6.1 Samarbeid

Partene skal utpeke hver sine ansvarlige kontaktpersoner overfor den andre parten. Det skal avtales en hensiktsmessig plan for regelmessige møter mellom Kunden og Leverandøren. Hensikten med møtene er å utvikle avtaleforholdet gjennom å diskutere erfaringer med utførte leveranser og diskutere behov for fremtidige leveranser. Det avtales to møter i året – vår og høst.